

III.

VASTAVALLANKUMOUSTULKINTA KÁDÁRIN AJAN HISTORIANKIRJOITUKSESSA

Kun aiemmin esitellyn Reinhart Koselleckin (1988) teesin perusteella häviäjän historia jää lopulta elämään, tässä Kádárin aikana kannannousua käsitelleen kirjallisuuden bibliografiana on käytetty demokraattisen opposition *samizdat*kronologiaa vuodelta 1986. Tämä *1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája* (1990) jaottelee vallankumouskirjallisuuden yhdeksään eri kategoriaan. Johdantotekstissä tekijät ovat pyrkineet antamaan sisällöstä riippumatta ensisijan julkaisuille, jotka ovat eniten unkarilaisen yleisön saatavilla.

Bibliografian perusteella Unkarissa tuohon mennessä ilmestyneestä 155 nimikkeestä noin kaksi kolmasosaa kuului muistelmiin, mukana olleiden monografioihin ja dokumenttikirjallisuuteen. Vuoden 1989 jälkeen tilanne muuttui olennaisesti, sillä olemassa on esimerkiksi Unkarin vuoden 1956 vallankumouksen tutkimusinstituutti, joka julkaisee dokumentti- ja tutkimuskirjallisuutta.

Eniten yleensä maailmalla julkaistiin muistelmia (62) sekä mukana olleiden monografioita ja tutkielmia (50). Suuntaus piti paikkansa myös Kádárin Unkarissa, jossa julkaistiin (ennen 1988) muistelmia 15 ja mukana olleiden monografioita ja tutkielmia 10 kappaletta.

Alla olevassa taulukossa on huomioitu edellä mainitun bibliografian jako eri kategorioihin. Lisäksi tämän työn kannalta on huomioitu teosten ilmestymisvuosi siten, että ensimmäiseksi on merkitty Kádárin aikana ilmestyneiden nimekkeiden määrä. Seuraavana ovat vuonna 1988 ilmestyneet, joita ei ole voitu erotella aikaan ennen ja jälkeen Kádárin toukokuista syrjäyttämistä. Kolmantena ovat vuonna 1989 ilmestyneet ja neljäntenä nimikkeiden kokonaismäärä. Kokonaismäärässä on mukana bibliografiassa mainittu sekä Unkarissa että ulkomailla ilmestynyt kirjallisuus.

	ennen 1988	1988	1989	yht.
1) Vuoden 1944 jälkeinen aikalaishistoria	7	–	3	12
2) Vuoden 1956 historian yleinen kirjallisuus	7	–	8	34
3) Mukana olleiden monografiat ja tutkielmat	10	4	16	50
4) Dokumentti- ja lähdekirjallisuus	6	2	25	40
5) Elämäkerrat	2	–	6	18
6) Silminnäköjoiden kuvaukset	–	–	2	14
7) Muistelmat	15	5	21	62
8) Kotimaiset propagandatyöt	12	–	–	12
9) (Juhla)vuosijulkaisut	1	–	3	20

Kansannousun ajankohtaistuminen osaksi nykykeskustelua näkyy vuonna 1989, sillä silloin julkaistiin 25 uutta dokumentti- ja lähdenimikettä. Mukana olleiden monografioita ja tutkielmia sekä muistelmia julkaistiin tällöin myös paljon. Suurin lisäys edellisenä vuonna oli myös juuri näillä alueilla.

Aiemmin 1970-luvulla muistelmakirjallisuutta ilmestyi 3, 1980-luvun alkupuolella 4 ja vuoden 1985 jälkeen 7 nimikettä. Monografioista ja tutkielmista 1960-luvulla oli ilmestynyt 2, 1970-luvulla 4, 1980-luvun alkupuolella 2 ja vuoden 1985 jälkeen kaksi nimikettä. Dokumenttimateriaalina julkaistiin ennen vuotta 1988 ainoastaan János Kádárin kirjoituksia kahteen otteeseen (1958 ja 1987) sekä Unkarin sosialistisen työväenpuolueen päätöksiä ja dokumentteja vuosilta 1956–1972 (1973). Lisäksi tarjolla oli yksi dokumenttikokoelma vuosilta 1956–1957 (1981), muiden sosialistimaiden kommunistipuolueiden kannanottoja Unkarin tapahtumista sekä sosialistimaiden käymistä keskinäisistä neuvotteluista (1957).

Bibliografiassa propagandatöiksi luokiteltuja on myös paljon (12) kuten taulukosta käy ilmi. Ne sijoittuivat eniten lähinnä 1950-luvulle, sillä teoksista kymmenen näki päivänvalon vuosina 1957–1958. Tässä läänikohtaiset ns. valkoiset kirjat on luettu bibliografian tapaan yhdeksi nimikkeeksi.

Kun seuraavassa pyritään yleiseen edustavuuteen Kádárin kauden tulkinnasta, ensimmäisenä ulkopuolelle jäävät elämäkerrat ja vuosijulkaisut, sillä niitä on jo määrällisesti vähän. Kun tarkoituksena on hakea jonkinlaista *yleisesitystä*, määrittelyä tarkennetaan koskemaan tutkimuksellista kirjallisuutta, jolloin ulkopuolelle rajataan doku-

menti- ja muistelmakirjallisuus. Näin myös mukana olleiden monografiat ja tutkielmat joutuvat sivuun. Siten jäljelle jäävät *aikalaishistoria*, *yleinen kirjallisuus* ja *propagandatyöt* eli taulukon kohdat yksi, kaksi ja kahdeksan.

Ensimmäisenä kriteerinä on ollut pyrkiä ajoittamaan valinta erilaisiin vuosipäiviin, sillä 1950-luvun jälkeen kirjallisuuden ilmestyminen ajoittui paljolti juuri niihin: 1966, 1976, 1981 ja 1986 (vrt. esim. Az 1956-os... 1991; Litván 1992). Koska tämä ei kaikilta osin ole ollut kirjojen ilmestymisen takia mahdollista, tarkasteluvuodet ovat lähinnä vuodet 1957, 1967 ja 1986.

Unkarilaisiin propagandatöihin luokiteltu *Ellenferradalmi erök a magyar októberi eseményeknek I–IV* edustaa vuotta 1957 ja ensimmäistä analyysiyrittystä vuoteen 1956. János Molnárin *Ellenferradalom Magyarországon 1956-ban* on vuodelta 1967. Opposition kronologian mukaan se edustaa ensimmäistä itsenäistä pyrkimystä tieteelliseen analyysiin. János Bereczin *1956 Counter-Revolution in Hungary* (1969/1981/1986) sekä Ervin Hollósin ja Vera Lajtain *Drámai napok 1956* (1986) kuuluvat kohtaan vuoden 1956 yleinen kirjallisuus. Tässä ne edustavat myöhäistä Kádárin kautta.

Bibliografian aikalaishistorian yleisesityksenä on vain Baloghin–Birtan–Izsákin–Jakabin–Koromin–Simonin *A magyar népi demokrácia története 1944–1962*. Kun tarkoituksena on kuitenkin ottaa huomioon myös kansainvälisemmälle auditoriolle kirjoitettu teksti ja painottaa myöhäistä Kádárin kautta, niin mukana on edellisen sijaan Sándor Baloghin ja Sándor Jakabin *The History of Hungary After the Second World War 1944–1980* (1986). Teos ei ole mukana edellä mainitussa enimmäkseen unkarinkielisiin keskittyvässä kirjallisuusluettelossa, mutta se on ainoita Unkarissa englanniksi julkaistuja aikakautta käsitteleviä kirjoja.

3.1. Keskuskomitean analyysi joulukuussa 1956

Unkarin sosialistisen työväenpuolueen väliaikainen keskuskomitea kokoontui János Kádárin johdolla heti tuoreeltaan joulukuun toisena, kolmantena ja viidentenä päivänä 1956. Vaikka aineistoa todettiin tarvittavan lisää, niin kokouksesta julkaistiin neljä seuraavassa järjestyksessä mainittua syytä tai taustavoimaa, joiden argumentoituin johdaneen traagiseen suuntaan ”jo paljon ennen lokakuun tapahtumien räjähdystä samaan aikaan, vierekkäin, kietoutuneena toisiinsa ja vuorovaikutuksessa toisiinsa ja yhdessä” (esim. A Magyar Szocialista... 1973).

Analyysi – suorat lainaukset ovat jokaisen numeroidun jakson ensimmäiset lauseet – on kirjoitettu aikana, jolloin suurin aseellinen vastarinta oli pääosin kukistettu, mutta passiivinen jatkui vielä. Unkarilaiskontekstissa pidetään nyttemmin ilmiselvänä, että arvioidut neljä syytä muodostivat myös eräänlaisen kulmakiven Kádárin harjoittamalle politiikalle (esim. A Magyar Szocialista... 1993–1994, II. 12–13; IV. 9).

1. *”Rákosin-Gerón klikki, jolla oli Unkarin työtätekevien puolueen johdossa ja Unkarin kansantasavallan hallituksessa merkittävä vaikutus, vuoden 1948 lopusta lähtien poikkesi marxismi-leninismien periaatteellisista perusteista”.*

Jos dokumentoidulla järjestyksellä on merkitystä, niin ensimmäisenä ovat sisäiset virheet, ja ne ovat tapahtuneet menneisyydessä. Marxismi-leninismillä oletetaan olevan periaatteellinen oikea perusta, mutta johtajat ovat käyttäneet sitä väärin. Johtajien klikkiä syytetään dogmatismista ja raskaista virheistä: väärästä talouspolitiikasta, sosialistisen laillisuuden loukkaamisesta, neuvostomallin koneellisesta koptioimisesta ja kansallisten intressien vähättelemisestä. Virheeksi tulkitaan myös se, ettei johto muuttanut politiikkaansa edes Neuvostoliiton 20. puoluekokouksen jälkeen, vaikka Hruštšév tuomitsikin Stalinin linjauksia.

2. *”Lokakuun tapahtumien syntyemisessä ja traagisessa käännteessä merkittävä rooli oli aiempina vuosina syntyneellä ja koko ajan kasvavalla puolueopposition siivellä, joka valitsi lipunkantajikseen Imre Nagyin ja Géza Losonczyn”.*

Järjestyksessä toinenkin syy liitetään puolueeseen. Nagyin ja Lo-sonczyin toiminta tulkitaan positiiviseksi niin kauan, kuin se taisteli yhdessä koko puolueopposition kanssa. Juonessa arvioidaan seuranneen kääntein kevään 1956 jälkeen: kritiikki vietiin puolueen ulkopuolelle, kaduille, missä myös taantumuksellisten elementtien kerrotaan sekoittuneen siihen.

3. *"Lokakuun tapahtumien valmistelussa ja räjähdyksessä perustekijä oli Horthy-fasistien sekä unkarilaisten kapitalistien ja maanomistajien vastavallankumous, jonka merkittävät voimat toimivat laittomasti kotimaassa, päävoimat kokoontuivat ja toimivat Länsi-Saksassa."*

Varsinainen vastavallankumous on järjestyksessä vasta kolmannella sijalla. Juonen ensisijainen konna oli ulkoinen: kotimaisten voimien todettiin olleen merkittäviä mutta päävoimien kuitenkin Länsi-Saksassa. Unkarilaisen vastavallankumouksen päätavoitteeksi tulkittiin kapitalistisen maanomistajajärjestelmän palauttaminen. Tavoitteesta sanotaan, ettei vastavallankumous vuonna 1945 kärsimänsä tappion jälkeen luopunut siitä hetkeksikään.

4. *"Unkarin tapahtumissa lopulta merkittävä ja perustava rooli oli kansainvälisellä imperialismilla, jonka tavoitteet luonnollisesti ylittivät Unkarin kysymyksen."*

Kansainvälinen imperialismi ymmärrettiin lopulta merkittäväksi voimaksi 1950-luvun maailmanpolitiikassa. Unkari pyrittiin asettamaan osaksi kansainvälisen imperialismiin provokaatioita, joista tekstissä mainittiin nimeltä Suez, Vietnam, Korea ja Taiwan. Esimerkkien arvioitiin osoittavan, ettei kansainvälinen imperialismi ole luopunut kansojen alistamispyrkimyksistä, paikallisista sodista ja kolmannen maailmansodan suunnitelmista. Erityisesti viitattiin Yhdysvaltojen radioasemiin *Radio Free Europe* ja *Voice of America*, joiden todettiin aloittaneen toimintansa jo vuonna 1945 maareformin vastustamisella.

Keskuskomitean paperissa kohdetta määriteltiin ensimmäistä kohtaa lukuunottamatta termillä vastavallankumous. Jokaisessa tekstikohdassa sille esitettiin kuitenkin synonyyminä termi *tapahtumat* tai *lokakuun tapahtumat*. Ensimmäisessä joulukuussa tehdyssä pika-analyyssissä merkitys ei siten ollut yksiselitteisesti vastavallankumous.

Heti marraskuussa, 11.11., keskuskomiteassa oli esimerkiksi vielä esillä ajatus, että Imre Nagy perustaisi oman puolueen. Myöskään jonkinlaisen monipuoluejärjestelmän mahdollisuutta ei suljettu heti pois: toimeenpanevan komitean kokouksessa 17.12. järjestelmä oli mahdollinen, jos puolueet perustuvat sosialismin rakentamiselle. Tällaisiksi puolueiksi mainittiin nimeltä pienviljelijät ja petöfiläiset eli osittain vuoden 1945 koalitiollahituksessa istuneet (A Magyar Szocialista..., 1993–1994, I. 270).

Kokonaisuutena edellisessä kappaleessa lainatuista pöytäkirjoista, jotka tuotiin julkisuuteen vuonna 1993, käy ilmi ensimmäisten viikkojen epävarmuus, haparointi ja kaksi jonkinlaista linjausta. Jyrkemmän kannan mukaan vastavallankumous alkoi jo 23.10., kun pehmeämmän mukaan se oli ensin vain läsnä ja vahvistui 30.10. alkaen. Poliittisella analyysillä lähimenneestä ja itse konfliktin eri vaiheista tuli siten olemaan suurta merkitystä lähitulevaisuuden ja siinä tehtävien erottelujen kannalta.

Kumpankaan käsitykseen ei mahtunut termi *kansallisdemokraattinen liike*, sillä vielä ehdotuksessa ollut ja myös Imre Nagyin käyttämä ilmaus jäi keskuskomitean joulukuisen tiedonannon ulkopuolelle (A Magyar Szocialista... 1993–1994, I. 17–20). Puolueen jäsenistä lähellä tätä käsitystä liikkeestä oli Erik Molnár ja hänen 20.2.1957 päivätty tutkielmansa ”Kansallisdemokraattinen kapina vai porvarillinen vastavallankumous?” (*Nemzeti-demokratikus felkelés vagy burzsoá ellenforradalom?*) (Társadalmi Szemle 4/1989). Tuolloin vuonna 1957 kirjoitus jäi julkaisematta, sen sijaan huhtikuussa 1989 tämä vaihtoehtoinen menneisyys katsottiin esiin tuomisen arvoiseksi.

3.2. Valkoiset kirjat

Unkarista paenneet emigrantit perustivat Unkarin vallankumousneuvoston Strasbourgiin vuoden 1957 alussa. Samoihin aikoihin Budapestiin kokoontui väliaikaisen keskuskomitean aloitteesta Neuvostoliiton, Bulgarian, Tšekkoslovakian ja Romanian korkeinta johtoa, jotka päätyivät arvioissaan vastavallankumouksen ja Imre Nagyin petturuuden kannalle. Helmikuun alussa myös Kádárin puheessa viilahi jo sana petturi Nagyin yhteydessä, ja 23.2. Ferenc Münnich päätyi arvioimaan vastavallankumouksen alkaneen jo 23.10.

Vuonna 1993 julkisuuteen toimitettujen pöytäkirjojen perusteella yhdeksi konkreettiseksi muutospäiväksi on tulkittavissa 9.4. Tuolloin väliaikaisen toimeenpanevan komitean kokouksessa muutettiin Gyula Kállain luennon otsikkoa ”Unkarin loka-marraskuun tapahtumat marxismi-leninismien heijastamina”. Otsikko pysyi ennallaan muutoin paitsi, että loka-marraskuun tapahtumiin viittaavat sanat vaihdettiin nyt vastavallankumoukseksi (A Magyar Szocialista... 1993–1994, III. 52). Tässä luennossa, joka sijoitettiin juuri vapun alle mielenosoitus 23.10. oli jo osa vastavallankumousta. Muotoilu oli myös asetettu 22.6. avatun dokumenttinäyttelyn nimeen: ”Unkarin vastavallankumous lokakuun 23.–marraskuun 4” (NSZ 21.6.).

Saman vuoden alkupuolella Hruštševin tuki oli vähitellen alkanut varmistua Kádárin hyväksi ja Moskovan emigrantteja vastaan. Unkarin keskuskomitea päättikin 19.2., etteivät Rákosi ja Gerő saaneet palata viiteen vuoteen. Kymmenen muun nimeltä mainitun karenssiaika rajattiin vuoteen. Yhteistyöhön sopivaksi arvioitu József Révai sai palata ja osittain myös siksi, että hänellä oli aiemmin ollut erimielisyyksiä Rákosin kanssa. Maaliskuun seitsemäntenä entiseltä puolueideologilta ilmestyi jo puoluelehdessä artikkeli, jonka tiukan sävyn Jugoslaviassa ja läntisissä arvioissa tulkittiin enteilevän Rákosin paluuta (A Magyar Szocialista... 1993–1994, II. 13–20).

Puoluelehden artikkelissa Révain argumentaatiostrategia oli samansuuntainen kuin Kádárin puheessa helmikuun alussa. Kun myös omia kannattajia piti vakuuttaa vastavallankumouksesta, molemmat vetosivat historiaan ja hakivat nykyisyydelle analogian vuoden 1919 neuvostotasavallan kukistamista seuranneesta kokemustilasta. Vasta asteittain muutoksen arvioitiin radikalisoituneen Horthyyn. Kádárin esimerkin perusteella tekemässä johtopäätöksessä porvaristo ja

maanomistajat eivät myöskään lokakuussa 1956 tulleet esittämään asiaansa suoraan vaan vaativat taistelua stalinismia vastaan (NSZ 2.2.; 7.3. 1957). Menneisyyden arvioitiin siis toistuvan nykyisyydessä, ainakin siinä määrin, ettei menneen virheistä saanut toistaa.

Osana Kádárin valtakauden alun argumentaatiota Kansantasavallan tiedotusvirasto julkaisi otsikossa mainitut neljä ns. valkoista kirjaa, jotka edustavat ensimmäistä päiväjournalismia laajempaa analyysirytytystä. Teosten ilmestyminen ajoittui siten, että puoluelehti julkaisi uutisen toisen osan ilmestymisestä jo niinkin varhain kuin 2.2. ja kolmannesta osasta kerrottiin 5.7.1957. Teosten varsinainen nimi on ”Vastavallankumoukselliset voimat Unkarin lokakuun tapahtumissa”, ja se edusti jonkinlaista kompromissia, sillä mukana ovat niin vastavallankumous kuin tapahtumatkin.

Lähteiltään kirjat perustuivat pääasiassa erilaisten silminnäkijöiden kertomuksiin. Esimerkiksi radion tapahtumien lähteet perustuivat erilaisten nimimerkkien (esim. K. I., M. L.) haastatteluihin. Niissä lainattiin myös erilaisia upseereiden kertomuksia, kun esimerkiksi koottiin yhteen yöllä (23.–24.10.) tapahtuneita hyökkäyksiä.

Kolmessa ensimmäisessä kirjassa vakuuttavuutta haettiin myös läntisen sekä emigranttilehdistön reportaasheista. Sosialistimaiden lehtiä käytettiin vain poikkeustapauksissa. Esimerkiksi ensimmäisen kirjan luvussa ”Unkarin tapahtumat läntisen lehdistön kuvaamina” referoitiin *Le Monden* artikkelia Yhdysvaltojen tukemasta Vapaan Euroopan komiteasta, *Berliner Zeitungin* juttua amerikkalaisleiristä kouluttamassa unkarilaispakolaisia sekä uutistoimisto *Reuteria* viittaamassa ihmismetsästykseen ja Horthyn palaamisen mahdollisuuteen.

Jokaisessa kirjassa käytettiin myös hyväksi *Life*-lehden valokuvaaja John Sadovyn kuvia, jotka esimerkiksi puoluetalon valtaukselta ovat olleet ainutlaatuista todistusaineistoa (esim. Gadney 1986) – myös paikalla olleita vastaan. Kirjojen lähikuvissa näytettiin lynkattu- ja ruumiita, ja kuvateksteissä toistuivat ilmaisut ”petomaisesti murhattu”, ”silvottiin eläimellisesti” tai ”kuoliaaksi kidutettu”. Myös muuta läntisessä lehdistössä julkaistua kuvamateriaalia käytettiin hyväksi, vaikka painojälki oli laadultaan usein heikkoa.

Ensimmäinen kirja on suunnattu kansainväliselle yleisölle, se on käännetty ainakin kahdeksalle eri kielelle, ja suomeksi sen kustansi suurlähetystön sanomalehtiosasto. Toisessa osassa ei mainita paino-

paikkaa, mutta kolmas ja neljäs on painettu valtion poliittisessa kirjapainossa Bukarestissa (!).

Ensimmäisen kirjasen (63 sivua) johdannossa tekijät eivät pyri antamaan täydellistä kuvaa, kun tutkimusten sanotaan olevan kesken. Pikemminkin halutaan kertoa eräistä tapahtumista joinakin päivinä mainitsematta tarkemmin valintakriteeriä. Johdannon perusteella kansannousu ymmärrettiin aktiivisen toiminnan tulokseksi, jonka juonen oletettiin sisältävän seitsemään ydinkohtaan tiivistettävän taktiikan. Ensimmäisenä oli ”ajojahdin aloittaminen »jokaista turvallisuuspoliisia« vastaan”. Kerrottiin, että ”»korkeintaan muutaman sadan« turvallisuuspoliisin todellisen rikoksen avulla lietsottiin mielialaa tuhansia turvallisuuspoliiseja” vastaan. Johdannossa järjestelmän edustajien virheet haluttiin siten yksilöllistää eikä niiden avulla viedä kokonaisuutta tilille.

Toiseksi vastavallankumouksellisten kerrottiin vapauttaneen vankeiloista fasistit, sotarikolliset ja tavalliset rikolliset. Kolmantena oli yleisen ajojahdin aloittaminen työväenluokan puolueen hajoitukseksi, neljänneksi ajojahti erilaisia virkailijoita ja neuvostojen työntekijöitä vastaan. Taktiikaksi ymmärrettiin myös liittyminen kansanvaltan puhdistamiseksi syntyneeseen liikkeeseen, jossa he voitolle päästään ”luopuivat »sosialistisesta« naamiosta”.

Viidenneksi vastavallankumouksellisten todettiin pyrkineen mahdollisimman täydellisesti tunkeutumaan hallintoelimiin. Tarkoituksena oli joko ottaa johto käsiin tai lamauttaa hallintoelinten toiminta. Tarkemmin suuntausta kuvattaessa sukulaisuus ja menneisyys riittivät yhdistäväksi tekijäksi: esimerkiksi Béla Királyin vedottiin olevan pahamaisen fasistijohtaja Gyula Gömbösin sukulainen. Kuudenneksi mainittiin maanpaossa olleiden fasististen aineiden tunkeutuminen lännestä. Seitsemänneksi hallituksen kyvyttömyyden seurauksena todettiin vastavallankumouksellisten toiminnan muodostuneen yhä avoimemmaksi ja porvarillisten järjestöjen äänen nousseen vallitsevaksi Nagyin hallituksen viimeisen viikon aikana.

Lähemmin ensimmäinen valkoista kirjoista kertoo hyökkäyksestä puoluetaloon. Valtauksen argumentoitiin tapahtuneen tulen virallisesti jo lakattua. Siinä annettiin ymmärtää halutun tuhota kaikki turvallisuusviraston jäsenet heidän asemastaan huolimatta. Kerrottiin valkoisesta lipusta ja antautumisesta, minkä jälkeen antautujat ammuttiin tai hirtettiin alaspäin lähipuihin. Mukana oli jonkinlainen sa-

laliittoteoria: lähteeseen viittaamatta kerrottiin taistelun eri vaiheet, minkä arvioitiin perustuneen ennalta harkittuun sotilaalliseen suunnitelmaan. Yhdessä ensimmäisen kirjan luvuista kerrottiin lyhyesti aseistetuista ryhmistä, ja niissä menneisyys argumenttina oli vahvasti läsnä. Kun myöhemmin esimerkiksi kolmannessa osassa esiteltiin elokuvateatteri *Corvinin* ryhmää, tarpeelliseksi katsottiin mainita menneisyys kuten esimerkiksi Horthyn yliluutnantti, tuomittu 16 kertaa, isä paennut länteen vuonna 1945 mutta tullut takaisin jne.

Ensimmäinen kirja päättyy kardinaali Mindszentyn ilmestymiseen. Tämän tulkittiin olevan horthyläisen ryhmittymän halu syrjäyttää Nagyin hallitus. Kardinaalista sanotaan, että hän ”pidättyväisyydestään huolimatta esitti tarpeeksi selvästi vastavallankumouksen päämäärät”. Vaikka Mindszentyn sanottiin välttäneen suoraan ilmaisemasta pyrkimystään kapitalisten ja tilanherrojen järjestelmän palauttamiseen, avoin julistus yksityisomistuksen palauttamisesta oli kirjoittajille siitä riittävä todiste. Kirjassa sosialistisen rakennustyön lopun odotettiin merkitsevän myös kansanvallan loppua. Mindszentyn 3.11. 1956 puheen takana arvioitiin olevan jonkin todellisen luonteen tai tarkoitteen – marxilaisen perustan –, joka poikkesi kardinaalin esiintymisestä tai jonkinlaisesta pintarakenteesta. Mindszentyn puhetta ei pidetty vain yhden henkilön toimintana, mitä pyrittiin todistamaan luettelemalla syntyneet katoliset puolueet ja järjestöt.

Neljännessä kirjassa puolueet esitellään tarkemmin ja niiden arvioitua vastavallankumouksellisuutta perusteltiin kokemustilalla ennen vuotta 1945. Kristillisdemokraattisesta puolueesta löydettiin toisen maailmansodan aikaisen johtavan hallituspuolueen (*Magyar Élet Pártja*) jäsen, katolisesta kansanpuolueesta Horthyn ministeri, vallankumouksellisen nuorison puolueen huipulta entinen nuoliristolainen jne. Isien pahat teot näyttivät kostautuvan pojillekin, kun kristillisen unkarillisen puolueen jäsenen mainittiin olevan nuoliristolaisen poika. Kysymys siitä, mitä joku teki joskus ennen, tuntuukin olevan varsin merkityksellinen unkarilaisessa politiikassa.

Kansannousun aikaisiin lehtiin verrattuna oli nyt myös esillä, että parlamentin edessä sijaitsevalla *Kossuthin* aukiolla oli ammuttu mielenosoittajia 25.10. Tapaukselle on kirjassa oma lukunsa, joka perustui seitsemän upseerin allekirjoittamaan kertomukseen. Upseerien teoria oli, että vastavallankumoukselliset, tarinan konnat, järjestivät provokaation kiihottaakseen mieliä ÁVH:ta vastaan. Parlamenttia

puolustaneet upseerit kertoivat rakennusta ammutun jo edellisellä iltapäivänä mutta varsinaisten provokaatioiden alkaneen 25.10.

Yksittäisistä toimijoista József Dudásille, Imre Nagyille ja Béla Királyille annettiin jokaiselle yhden luvun verran huomiota. Dudás kuvattiin poliittisena seikkailijana ja aseellisena bandiittina, jonka menneisyydestä löydettiin yhteydet Romanian työväenliikkeeseen ja pian sen jälkeen salaiseen poliisiin. Luvussa ”Petturi Béla Királyin toiminta” lainattiin omaelämäkertaa, selostettiin Horthyn ja nuoliristiajan tekemisiä, vankilassaoloa vakoilusta mutta ei liittymistä kommunistipuolueeseen toisen maailmansodan jälkeen.

Imre Nagyin oikeudenkäynti toteutui vasta seuraavana vuonna ja valkoisissa kirjoissa – toisin kuin puoluelehdessä – hänen toimintaansa puututtiin vielä vähän. Kirjoissa pyrittiin vain kieltämään Nagyin väitteet, että joukot olisi kutsuttu ennen hänen valitsemistaan pääministeriksi. Kun YK:n tiedoissa Nagyin epäiltiin joutuneen pitämään ensimmäisen puheensa revolveri selkää vasten, lähteen luotettavuutta haluttiin seuraavaksi kyseenalaistaa viittaamalla opiskelijoiden vallankumouskomitean väittäneen samaa.

Kolmas kirja alkaa vakoilijoista kertovalla luvulla, jossa referoitiin erilaisia kuulustelupöytäkirjoja. Eräs nimeltä mainittu Sándor Visnyei kertoi olleensa vakoilutehtävissä ja menneen näin ilmoittautumaan Béla Királyille. Useaan otteeseen lainattiin myös erään Imre Molnárin kuulustelupöytäkirjoja, joista viimeinen oli varustettu hänen allekirjoituksellaan. Molnár kertoi saaneensa rahaa *Radio Free Europelta* ja käyneensä Ferenc Nagyin asioilla Unkarissa. Taustalla olevia organisaatiota selostetaan kuten myös rahoitusta Yhdysvalloista. Tarkemmin Yhdysvaltojen osuutta käsitellään toisessa ja neljännessä kirjassa, joista jälkimmäisessä todettiin, että länsi monien vuosien ajan valmisteli ideologista, poliittissotilaallista ja aseellista siirtoa. Luku päättyi lainaukseen *Newsweekistä*, jossa haastateltu emigrantti sanoi lännen radion kertoneen, kuinka pitkälle mennä ja mitä vaatia.

Yleensä unkarilaisemigrantit arvioitiin lännen vahvimiksi voimiksi. Heidän toiminnastaan on oma lukunsa, jossa muun muassa viitattiin emigranttien kirjoon ja vanhan emigranttilehden tunnukseen ”amerikkalainen hengeltään, unkarilainen kieleltään”. Emigranttilehtiä osattiin myös lukea ”väärin”: Esimerkiksi lainattiin ensin varsinaista nuoliristilehteä, ja heti sen perään sodan jälkeen lähellä vasemmistoa olleen talonpoikaispuolueen Imre Kovácsin vaatimuksen *jois-*

takin talouden uudelleenjärjestelyistä katsottiin tarkoittavan kapitalismin palauttamista.

Neljännessä kirjassa alettiin käydä jo jonkinlaista polemiikkaa, jonka kohteena oli YK:n tammikuussa asettama tutkimuskomitea. Viidestä jäsenmaasta koostunut ja silminnäkijöitä haastatellut komitea ei päässyt Unkariin, koska hallitus katsoi Korean esimerkin perusteella sen sekaantuvan maan sisäisiin asioihin. YK:n komitea sai raporttinsa valmiiksi kesäkuussa, ja 14.9. yleiskokous hyväksyi sen äänin 60 puolesta, 14 vastaan 10 jäsenmaan pidättäytyessä.

Neljännessä kirjassa raportista pyritään osoittamaan virheitä, kun esimerkiksi enemmän kuin sata nimeltä mainitsematonta henkilöä pyrki kieltämään YK:n kuvauksen hyökkäyksestä radioon. Työläisneuvostojen osalta polemisoiitiin raportin tulkintaa niiden spontaanista synnystä. Vaikka lokakuun joukkoliikkeellä sanottiin olleen merkitystä, ensimmäiset neuvostot katsottiin perustetun puoluejäsenten aloitteesta. Yleinen argumentti oli vedota jäsenten aiempiin tekemiin ja siten kieltää neuvostojen demokraattinen tai edistyksellinen luonne. Vastavallankumouksellisiksi neuvostojen kerrottiin muuttuneen myöhemmin erilaisten vaalien avulla. Demokraattisuudesta ei argumentaation perusteella voitu puhua myöskään töiden pysähtymisen takia.

Kun YK:n raportissa arvioitiin vain muutamia vankeja vapautettuna, tavallisten rikollisten kerrottiin olleen vastavallankumouksen palveluksessa. Tueksi esitettiin luvut 9962 tavallisesta ja 3324 vapautetusta poliittisesta vangista.

Kirjan lopussa kuvien avulla 50 000 ihmisen kerrottiin olleen puoluetalon edessä 29.3.1957, 250 000:n vappuna ja 100 000:n perustuslain päivänä. Nämä merkitykset loivat kuvan tuesta uudelle hallitukselle, mikä voidaan tulkitsijasta riippuen nähdä pakottamisena mutta myös ihmisten inhimillisenä haluna varmistaa tulevaisuutensa. Myös vapun puoluelehti kirjoitti useista sadoista tuhansista *Hösökterelle* (Sankarten aukio) kokoontuneista Budapestin työläisistä (NSZ 1.5.).

Työläisvartioston, joka perustettiin asetuksella 19.2., marssikuva päättää neljännen kirjan. Kuvatekstissä useiden kymmenten tuhansien kerrottiin ilmoittautuneen työläisvartiostoon. Tilanteen rauhoittamista perusteltiin myös erilaisten tuotantolukujen avulla.

Kádárin valtaannousun osalta vedottiin valtiopäivien välillä korkeinta valtaa käyttävään puhemiesneuvostoon, jonka kerrottiin olleen paikallaan myös vastavallankumouksen ajan ja nimittäneen perustuslakia kunnioittaen hallituksen, jonka puheenjohtajaksi tuli János Kádár. Tilanne oli Kádárin kannalta myös siinä mielessä vallankumouksellinen, että vaikka Nagy oli syrjäytetty, muodollista eronpyyntöä ei ollut olemassa. Itse 9.5. koolle kutsuttu parlamentti hyväksyi silti puhemiesneuvoston toimenpiteet sitä edeltäneenä aikana. Perustuslain mukaan parlamentti kokoontui vähintään kahdesti vuodessa, ja edellisen kerran se oli istunut elokuun alussa.

Toukokuun lopussa uudet johtajat uudistivat Varsovan liiton kanssa sopimuksen, joka oikeutti Neuvostoliiton joukkojen läsnäolon. Jo keväällä yksittäisinä uutisina puoluelehteen alkoi ilmestyä vastavallankumouksellisten oikeudenkäyntejä, ja vappuun mennessä pidätyksiä oli 33 704. Kouluihin tuotiin myös selkeästi maailmankatsomuksellinen opetus, pakollinen venäjä ja marraskuussa työläisneuvostot lakkautettiin asetuksella (NSZ 1957; A Magyar Szocialista... 1993–1994, II. 23; III. 10–12).

Uusi Unkarin kansantasavallan vaakuna esiteltiin parlamentin viimeisen istuntopäivän yhteydessä (NSZ 12.5.). Olennaisin ero vuonna 1949 hyväksytyyn oli se, että nyt Unkarin lipun sisältävä kilpi korvasi ristikkäin olleet vasaran ja viljatähkän. Näin lipun avulla pyrittiin vakuuttamaan kysymyksessä olevan aiempaa kansallisemmän symbolin, sillä aiempi oli viitannut ensisijaisesti työläisten ja talonpoikien luokkiin.

Stalinin tiestä Unkarilaisen nuorison tieksi muuttunut valtakatu sai vuoden 1957 kuluessa uuden nimen: *Magyar Népköztársaság útja* (Unkarin kansantasavallan tie). Lyhyesti asiaa sivuttiin 28.5. kokouksessa ja täällä päätöksellä uudet vallanpitäjät liittyivät näin kaikkien niiden 1900-luvun Unkarin vallanpitäjien joukkoon, jotka radikaalien muutosten yhteydessä puuttuivat myös kadunnimiin. Symboleina sekä kadunnimi että vaakuna olivat uusia päinvastoin kuin kansannoussussa esillä ollut Kossuth-vaakuna.

Huoli uuden ja vanhan suhteesta oli kuitenkin niin ilmeinen, että vappuna puoluelehdessä oli julkaistu artikkeli otsikolla ”Palaako menneisyys?”. Siinä vihollisten lisäksi myös ystävien todettiin puhuvan menneen palaamisesta. Nyttemmin on käynyt ilmi, että johdossa esiintyi myös mielipiteitä sekä vuoden 1949 vaakunan että kommu-

nistisen puolueen nimen palauttamiseksi (A Magyar Szocialista... 1993–1994, IV. 8). Toisin sanoen myöskään kádáristien linjaukset eivät vielä olleet ”kirkossa kuulutettuja”.

Symboleiden tärkeyteen viittaa myös se, että jo ensimmäisessä valkoisista kirjoista puututtiin niihin, kun kerrottiin vastavallankumouksellisten repineen Leninin kaarikadun nimikyltin sekä asettaneen sille ennen vapautusta olleen nimen *Teréz körút* (Teresian kaarikatu). Nimenmuutos esiintyi myös todisteena esimerkiksi József Révain argumentaatiossa, jossa hän perusteli nykyisten vallanpitäjien löyhäkätisyyttä sillä, että puolueen kirjapainon nimi oli muutettu *Szizrasta* (Kipinä, vrt. Leninin Iskra) *Kossuthiksi* (NSZ 7.3.).

Myös Kossuthin asemasta oli keskusteltu juuri näihin aikoihin toimeenpaneavassa komiteassa. Maaliskuun viidentenä käydyssä keskustelussa kommunistit arvioivat varsinaisesti olevansa paitsi Sándor Petőfin niin myös maaorjan taustasta nousseen Mihály Táncsicsin perillisiä. Vuoteen 1848 ymmärrettiin kuitenkin liittyvän myös taantumuksellisia perinteitä, joihin myös Kossuthin nimi yhdistyi. Kossuthin pitämisen esillä katsottiin silti todistavan, että myös kommunistit pitivät yllä vuoden 1848 kansallista perinnettä (A Magyar Szocialista... 1993, II. 249).

Julkisuuteen keskustelun teesit tuotiin puoluelehdessä 10.3. Siinä historia pantiin rohkeasti palvelemaan nykyisiä päämääriä otsikolla ”Vuoden 1848 todellisia perijöitä ovat kommunistit ja sosialismia rakentava työätekevä kansa”. Samalla palattiin varsinaisesti myös vanhaan käytäntöön, jossa vuonna 1951 annetulla asetuksella päivä ei ollut vapaa työstä mutta säilyi lomana kouluista. Työpäivä oli myös vastaveto liikkuneille huhuille ja odotuksille kumouksellisen toiminnan aloittamisesta uudelleen juuri 15.3. Päivän tärkeyttä kuvasi myös se, että Kádár olisi halunnut uuden neuvostomallisen nuorisojärjestö KISZ:n perustamiskutsun julkaistavaksi juuri 15.3. lehdessä. Lopulta kutsu toteutui 21.3., joka sekin oli merkittävä juhlapäivä: vuoden 1919 neuvostotasavallan alkamisen vuosipäivä (ibid., 19).

Kokonaisuutena edellä tarkastellut valkoiset kirjat edustivat Kosellekin historiankirjoituksen ensimmäistä vaihetta. Tarjolla on kertomuksia, jotka voivat poiketa intresseiltään huomattavasti toisistaan kuten tässä tapauksessa YK:n raportti ja Unkarin ministeriön julkaisema materiaali. Varsinaisen tutkimuksen tehtävänä on myöhemmin

tarkentaa ja oletettavasti oikoa selvästi voittajaan liittyvää ensikäsitystä.

Valkoisissa kirjoissa muistiin merkittiin se mitä haluttiin muistaa, kirjat perustuivat valittujen silminnäkijöiden kertomuksiin, pyrkimykseen oikoa läntisiä tietoja ja sopivasti valikoituun materiaaliin. Vaikka nähtiin se, mitä haluttiin vastustajan taktiikasta, agenteista sekä menneen palaamisesta, aiempiin lehtitietoihin verrattuna kirjat kertoivat kuitenkin, mitä ilmeisesti *myös* tapahtui eikä vain mitä lehdissä tavoiteltiin tapahtuvaksi.

3.3. Poliitikko historioitsijana vai päinvastoin?

Heti tuoreeltaan Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa ilmestyi useita erilaisten silminnäkijöiden kirjoittamia teoksia, jotka kuuluivat Koselleckin ensimmäisen vaiheen historiankirjoitukseen. Ensimmäisiä varsinaisia tutkimuskirjoja olivat Paul Zinnerin *Revolution in Hungary* (1962) ja Paul Kecskemétiin *The Unexpected Revolution* (1961). Jälkimmäinen ei varsinaisesti kerro loka-marraskuusta 1956 vaan sitä edeltäneestä ajasta, joka huipennettiin lokakuun viimeiselle viikolle. Hannah Arendt ja Ferenc Fejtő olivat puolestaan ensimmäisiä, jotka asettivat Unkarin laajemmin historiallisiin yhteyksiinsä.

Yleensä lännessä kirjoitettu kirjallisuus näyttää sekin toimineen jonkinlaisena poliittisena argumenttina ja liittyneen jollakin tavalla tekijöidensä maailmankatsomukseen. Esimerkiksi anarkisteihin liitetystä *Die Ungarische Revolution der Arbeiterräte*, joka ilmestyi Saksan liittotasavallassa vuonna 1977, työläisneuvostot ovat keskeisessä asemassa ja Unkari osa laajempaa vallankumouksellista liikehdintää 1950-luvulla. Äärioikeistolaisista yhteyksistään tunnettu David Irving (1981) puolestaan löysi Unkarista antisemitistisen kapinan.

Varhaisten läntisten vapausideologioiden ohella Andy Anderson esitti selkeästi vasemmalta tulevaa kritiikkiä vuonna 1964. Kyseessä oli sosiaalinen vallankumous, jossa ihmiset olivat ottaneet vallan omiin käsiinsä ja alkaneet toteuttaa itsehallintoa teollisuudessa (1975, 141–146). Myös Bill Lomaxille (1976) kyseessä ei ollut kansallinen kapina kommunismia vastaan – kuten yleensä lännessä – tai yritys kapitalismin palauttamiseksi – kuten idässä – vaan työväenluokan sosiaalinen vallankumous. Yhteistä näille kaikille oli kuitenkin olemassa olevan kádárilaisuuden vastustaminen.

Kysymyksenä Unkarin konflikti oli niin suuri, että se yhdisti hyvinkin erilaiset ryhmittymät yhteistä vastustajaa vastaan ja oikeutti oman politiikan jatkamisen (vrt. myös Borbándi 1989, 417–418). Sekä lännelle että keskenään emigrantit olivat potentiaalisia liittolaisia, joille vuosi 1956 symbolisoi jotakin tarkemmin määrittelemätöntä mutta selvästi positiivista odotusta.

Osa emigranteista perusti Brüsseliin Imre Nagyin nimeä kantaneen poliittisen ja yhteiskuntatieteellisen instituutin vuonna 1958. Instituutti keskittyi vasemmistolaisien ja sosialististen liikkeiden historiaan. Se halusi avata mahdollisuuksia humanismin ja demokraatti-

sen sosialismin periaatteille, joissa Unkarin tapauksen ajateltiin olevan esimerkkinä muille. Toiminta loppui vuonna 1963, kun amerikkalaiset ja muut rahoittajat epäivät tuen ja yksinkertaisesti sulkiivat laitoksen (Borbándi 1989, 456; Litván 1992, 7).

Vuosina 1963–1964 perustettua Unkarin vallankumouksellisten sosialistien liiton ulkomaista ryhmää voi luonnehtia trotskilaiseksi, sillä Unkari merkitsi sille ensimmäistä jatkuvaa vallankumousta. Ryhmä halusi työskennellä työläisneuvostoihin perustuvan sosialismin puolesta ja perustaa Unkariin riippumattoman marxilaisen työväenpuolueen (ibid., 483).

Äärioikeisto joutui vuoden 1956 jälkeen hankalaan tilanteeseen: aktiivinen toiminta todistaisi kádáristien väitteet oikeiksi. Liikkeen lehdet Tie (*Út*) ja Päämäärä (*Cél*) ilmestyivät ensin Salzburgissa ja myöhemmin Münchenissä, Buenos Airesissa ja Australiassa (ibid.).

Nimeämiskysymyksen osalta emigrantit keskustelivat lähinnä siitä, oliko vuosi 1956 vallankumous tai vapaussota. Jälkimmäinen juurtui käyttöön poliittisen värikartan oikealle puolelle niille, jotka vierastivat vallankumousta eivätkä peittäneet epäilyjään vallankumouksesta puhuvia kohtaan. Tälle ns. kansalliselle emigraatiolle vapaussota oli jalompi ja ylempi käsite kuin vallankumous tai kansannousu (Borbándi 1989, 417).

Päivänpolitiikassa Unkarin kysymys alkoi jäädä taka-alalle liennytyksen orastaessa Kuuban kriisin jälkeen. Vuoden 1962 lopussa YK:n yleiskokous pyysi jo kysymyksen poistamista *ad acta*. Vastavuoroisesti tähän liittyi Unkarissa toteutunut armahdus, joka joitakin poikkeuksia lukuunottamatta oli yleinen (1956. A forradalom... 1986; Felkay 1989).

Varsinaisesti Unkarissa ilmestyneestä kirjallisuudesta kulttuuriministeri János Molnárin vuonna 1967 julkaistun kirjan alaotsikkona oli porvarillisen kirjallisuuden arvostelu. Jokaisen luvun alussa kirjoittaja käy lävitse muutamalla sivulla lännessä ilmestyneen materiaalin, minkä jälkeen hän aloittaa varsinaisen oman osuutensa. Molnár vetosi siihen, ettei läntisillä kirjoittajilla ollut arkistolähteitä käytettävissään, vaan kirjat perustuivat lähinnä erilaisiin haastatteluihin. Emigranttien kertomukset joutuivat kyseenalaisiksi, kun tekijä viittasi emigrantti-historioitsija Péter Gosztonyin kirjoitukseen, jonka mukaan lännessä maksettiin haastatteluista. Omiksi lähteikseen Molnár luetteli erilaiset *arkistot*: televisio, radio, sisäministeriö, opetusministeriö, keskusko-

mitea, sekä puoluelehti ja ammattiliiton arkistot. Mukana teoksessa on ulkomaista kirjallisuutta noin 80 ja aikakausjulkaisuja noin 20 kappaletta. Kansainvälisessä keskustelussa Molnár kommentoi tai pikemminkin arvosteli esimerkiksi Méraytä, Arendtia, Kecskemétiä, Zinneriä ja Sartrea.

János Bereczin *Counter-Revolution in Hungary* ilmestyi unkariksi vuonna 1969, sitä laajennettiin 1981 ja tässä käytettävä englanninkielinen versio on vuodelta 1986. Tällöin kirjoittajalla jo oli takanaan pitkä puolueura, johon sisältyi muun muassa keskuskomitean ulkomaanosaston johtajuus vuosina 1974–1982 sekä ideologiasta ja propagandasta vastaava sihteeriys vuodesta 1985. Erillistä kirjallisuusluetteloa Berecz ei ole liittänyt teokseensa, mutta alaviitteitä on mukana 131 kappaletta. Jonkin verran lähteinä käytetään yhdysvaltalaisista kirjallisuutta kuten *Radio Free Europe*n johtajan puolustuspuhetta vuodelta 1958 sekä muistelmia ja dokumentteja, Unkarin puoluehistorian arkistoa, erilaisia lehtiä, oikeuspöytäkirjoja ja Brüsselin emigranttien tuotantoa – ei kuitenkaan läheskään siinä määrin kuin Molnárin kirjassa. Lisäksi mukana on johtavien unkarilaispoliitikkojen puheita ja Bereczin itsensä tekemiä haastatteluja.

Sándor Balogh ja Sándor Jakab julkaisivat englanninkielisen *The History of Hungary After the Second World War 1944–1980* vuonna 1986. Balogh toimi tuolloin yliopiston professorina, hänellä oli luottamustehtäviä tiedeakatemiassa, ja vuonna 1988 hänet valittiin puoluehistorian instituutin johtoon. Historioitsija Sándor Jakab oli toiminut puolueen johtotehtävissä, varasisäministerinä 1960-luvulla ja ammattiyhdistysliikkeen pääsihteerinä 1980-luvun vaihteessa. Kyseessä on yleisesitys, joten muihin tässä käytettäviin kirjoihin verrattuna kansannousu on tiivistetty noin 20 sivuun. Bibliografia perustuu hie­man yli 70 unkarilaiseen ja unkarinkieliseen teokseen. Lähdeviitteitä, yhtään kieli- tai kansallisuusmuurin ylittävää tai Unkaria kansainvä­lisestä näkökulmasta tarkastelevaa teosta ei ole joukossa.

Ervin Hollós ja Vera Lajtai ajoittivat kirjansa *Dramaattiset päivät (Drámai napok 1956)* ilmestymisen myös vuoteen 1986. Lajtai oli toimittanut muun muassa vuosina 1960–1982 keskuskomitean aika­kausjulkaisua *Pártélet* (Puolue-elämä). Hollós oli yksi vuoden 1956 jälkeisen sisäministeriön johtajia. Aiemmin kirjoittaja-avioparilta ilmestyi kaksi muuta ja Hollósilta lisäksi yksi vuotta 1956 käsittelevä teos (1956. A forradalom... 1986). Unkarilaisen kirjallisuuden lisäksi

Hollós ja Lajtai lainasivat Brüsselin emigrantteja, jonkin verran läntistä tutkimuskirjallisuutta sekä lehtiä. Arkistomateriaalina mukana on vuoden 1956 sanomalehtiä, tuomioistuinten päätöksiä, haastatteluja ja erilaisia dokumentteja. Budapestin ulkopuolelta on käytössä runsaasti vielä 1950-luvulla laadittua materiaalia ja jonkin verran viitataan myös valkoisiin kirjoihin sekä muuhun vuonna 1957 painettuun kirjallisuuteen.

Nimeämisen kannalta vastavallankumous nousi jo otsikkoihin Molnárin ja Bereczin kirjoissa, jotka ilmestyivät 1960-luvulla. Hollósin ja Lajtain kanta juoneen on hieman pehmeämpi: kysymyksessä ovat *dramaattiset päivät*. Samoin Baloghilla ja Jakabilla kansannousua käsittelevä kappale on otsikoitu hieman pehmeämmin ”*The Events of October 1956*”. Vaikka kaikissa kirjoissa käytetään synonyymejä kuten esimerkiksi vallankumoukselliset, ne alistetaan jollekin oikeaksi tulkitulle nimelle: vääriksi tai metaforisiksi tulkitut – kuten edellä mainittu – näyttävät systemaattisesti olevan lainausmerkeissä. Kun Bereczin kirjan uusinta painosta ei tältä osin muutettu, erot voi tulkita pikemminkin kirjoittajien välisiksi kuin aikaperspektiivin muuttumisen tuloksiksi.

Näin Kosellekin historiankirjoituksen toinen vaihe eli jonkinlainen täydentäminen näyttää alkaneen Unkarissa János Molnárin kirjan myötä. Kysymys oli silti vielä aikalaisista, voittajan edustajista eikä varsinaisia aputieteitä ole käytössä. Historioitsijan ja poliitikon roolit näyttävät kirjoittajilla yhdistyvän vähän samaan tapaan kuin Ranskassa ja Saksassa viime vuosisadalla kuitenkin sillä erolla, että Unkarissa poliitikon rooli näyttäisi useammin edeltävän historioitsijaa. Kaikilla kirjoittajilla myös joko oli ollut tai oli edelleen korkea asema vallitsevassa järjestelmässä. Asema on voinut liittyä joko suoraan päätöksentekoon ministeriön tai puolueen välityksellä tai toisaalta välillisemmin korkeimman opetuksen tai tiedonvälityksen kautta.

Teosten ilmestymisen ajoittuminen antaa myös aiheen epäillä niillä olleen tekemistä sekä vuosipäivien että ulkomailla ilmestyneen kirjallisuuden kanssa. Valkoisiin kirjoihin verrattuna kirjoittajat tarkastelevat nyt kuitenkin tilannetta 10–30 vuoden perspektiivillä.

3.3.1. Läntisen aktiviteetin osuus ennen 23.10.

Tutkimuskirjallisuusvaiheessa tekijät joutuvat sijoittamaan Unkaria jo erilaisiin konteksteihin etsiessään vastavallankumoukseen ”johdanutta kehitystä” tai ”tietä”: Baloghilla ja Jakabilla vuosi 1956 on osa kertomusta, joka alkaa vuodesta 1944. Hollós ja Lajtai joutuvat palaamaan vuoteen 1945 ja käyvät lävitse 1950-luvulla tehtyjä sisäpoliittisia ratkaisuja.

János Berecz (1969) asetti huomattavasti muita enemmän painoa kansainväliselle ja läntiselle toiminnalle – kirjoitusajankohta onkin eränlainen ”Vietnam-nykyisyys”. Teoksessa Unkari sijoitetaan ensin kansainvälisen kylmän sodan kontekstiin 1950-luvun alussa, jolloin maailman valtasuhteiden tulkitaan olleen liukumassa sosialististen maiden hyväksi. Tähän kehitykseen kirjoittaja liittää myös erilaisia vaikeuksia, joita sekä sisäisen että ulkoisen vihollisen argumentoidaan käyttäneen omiin tarkoituksiinsa. Jälkikäteen tämä hyväksikäyttö ja sen luomat pelot luultavasti perustuivat ylisuuriin odotuksiin lännen halusta puuttua asioihin (kv. taustasta ks. Békés 1996). Nämä eivät silti kuitenkaan poista niitä perusoletuksia, joiden perusteella kansainvälistä politiikkaa tehtiin.

Ensin George Kennaniin ja Harry S. Trumaniin yhdistetään Yhdysvaltojen *containment*-doktriini, jossa Neuvostoliiton pysäyttäminen silloisiin asemiinsa perustui ydinase-monopoliin. Kun monopoli romahti, sen seurauksena Eisenhowerin ja Dullesin vuonna 1952 katsotaan tuoneen käsitteen *liberation*, jossa rauhanomaisesta *captive nations*:ien vapauttamisesta tuli ulkopoliittikan tärkein tavoite. Doktriinia käydään läpi yksityiskohtaisemmin, kun mainitaan esimerkiksi sissiosaston kouluttaminen Albaniaan, *Radio Free Europe* ja erityiset ilmapallokampanjat.

Unkariin suunnatun operaatio *Focus*in Berecz ajoittaa kahteen vaiheeseen: vuosiin 1954–55 ja 1956. Berecz tulkitsee, että varsinaisesti *Free Europe Committee*en järjestämän ilmapallo-operaation tarkoituksena oli antaa moraalista ja psykologista tukea maanalaiselle vastarintaliikkeelle. Ajatuksena ei ollut Nagyin hallituksen kaataminen vaan pyrkimys pidemmälle meneviin vaatimuksiin. Kirjoittajalle näyttää olleen myös selvää, että Unkarissa toimi jonkinlainen vastarintaliike – olivathan kommunistitkin tehneet niin maailmansodan aikana.

Berecz ei suoranaisesti väitä, että länsi suunnitteli Unkarin konfliktin vaan kirjoittaa lännen *rohkaisseen* ja pyrkineen *pidemmälle meneviin* vaatimuksiin. Vaikka liberalisoinnin voi myös olettaa vievän aseet vastustajilta, Berecz kiinnittää huomiota asian toiseen puoleen: mitä tapahtuu, jos liberalisointi menee *liian pitkälle*. Kirjoittajalle on selvää, että lännessä Imre Nagyia pidettiin parhaana liittolaisena. Hänen ryhmittymänsä vaikutusvallan kasvua oli käytettävä hyväksi.

Kun tilanteen kerrotaan ensin muuttuneen keväällä 1956, tämän jälkeen *signaalin* tulkitaan tulleen jälleen Yhdysvalloista, jossa tilanne katsottiin sopivaksi kumouksellisen toiminnan aloittamiselle uudelleen. Vaikka julkinen mielipide eräänlaisena pintarakenteena pakotti imperialistit puhumaan rauhallisesta vapauttamisesta, kirjoittajalle se tarkoitti kapinan valmistelua eli jonkinlaista määräävää perustaa. Tähän valmisteluun Berecz liittää esimerkiksi entisen pääministerin Ferenc Nagyin ja entisen sosiaalidemokraattijohtaja Károly Peyerin vierailut Wienissä kesällä 1956.

Operaatio *Focusin* toisen vaiheen aloittaminen keväällä 1956 merkitsikin kirjoittajalle jo suoraa intervention valmistelua. Esimerkiksi Lontoon BBC:tä lainaamalla tehdään johtopäätös, että vaikka Imre Nagy ei perustanutkaan politiikkaansa läntiseen propagandaan, hänen toimintansa ja asemansa lisäsivät sen vaikutusvaltaa. Offensiivilla tulkittiin olleen mahdollisuuksia, koska myös teollisuustyöväen ja puolueen kasvu olivat tuoneet työtätekevien puolueeseen pikkuporvarillista ainesta. Viimein unkarilaisjohdon epäilyn ja kyvyttömyyden todetaan aloittaneen offensiivin kolmannen aallon.

Berecz käyttää usein sotilaallista metaforaa offensiivi, joka yleensä liitetään Nagyin ryhmittymään. Bereczille politiikka onkin interventioita ja offensiiveja susien ja punahilkkojen maailmassa, jossa joko syödään tai tullaan syödyksi. Maata joko hallitaan tai ei, ollaan joko puolesta tai vastaan. Siten uhkakuvia polarisoimalla ja vahvistamalla puolustettiin myös nykyisyyttä eli vuoden 1948 jälkeen syntyneitä valtaa ja tehtyjä uhrauksia.

Oletettu vihollisen aktiviteetti sopi myös vastustamaan teoriaa kansannousun spontaanista synnystä. Tätä Berecz perusteli esimerkeillä kansainvälisen vakoilutoiminnan kiihtymisestä vuoden 1953 jälkeen. Eräs välisynteesi ennen lokakuun 23. päivää oli se, että ”virheellisen politiikan ja kasvavan vihollisen aktiviteetin vaikutusvallan alla työtätekevien tyytymättömyys ja suuttumus kasvoi tasaisesti”.

Toisin sanoen moniulotteinen synteesi pystyi samalla kertaa sekä tuomitsemaan vihollisen ja menneen että vielä pelastamaan nykyisen politiikan.

Sándor Balogh ja Sándor Jakab arvioivat, että *Radio Free European* toiminta oli *satunnaisesti* kannustamassa yhteistoimintaan. Heinäkuun 1956 jälkipuoliskolla radio esimerkiksi vaati puhdistuksia rákosilaisia ja stalinisteja vastaan. Kirjoittajat tulkitsevat tätä synekdokeena eli kohdistuneena *kaikkia niitä vastaan*, jotka puhuivat maan sosialististen saavutusten puolustamisesta sekä yhteistyön ja ystävyyden politiikasta Neuvostoliiton kanssa. Kun tyytymättömyyttä muutoinkin oli olemassa, niin olosuhteet ratkaisivat: *yksittäiset* toiveet ja kannustukset sosialismin kehittämisestä *lähes väistämättä sekoittuivat* fundamentaalista muutosta ja restauraatiota vaativiin ääniin. Jälleen kerran kyse oli osan ja kokonaisuuden välisestä ristiriidasta.

Molnárin (1967) kanta oli, ettei merkittävää apua tullut lännestä, eivätkä läntiset elementit myöskään olleet ratkaisevassa osassa. Hollos ja Lajtai arvioivat, ettei sisäinen reaktio olisi voinut ulkoisen tuen avulla saada kriisiä aikaan. Näin valkoisiin kirjoihin verrattuna vastavallankumoustulkinnassa selkeästi etusijalle nousevat sisäiset tekijät sekä *puolueen* virheet.

3.3.2. Unkarilaisen aktiviteetin osuus ennen 23.10.

Kun kirjoittajat käyvät lävitse Unkarin työtätekevien puolueen toimintaa, he selostavat myös koalitiollahituksen aikaa, siirtymistä yksipuoluejärjestelmään sekä Rákosin ja Nagyin kilpailua hallitusvallasta 1950-luvun alkupuolella. Narraatioon liittyi myös itse puolueen puhdistaminen, jossa jaettiin sekä vankila- että kuolemantuomioita.

Nkp:n edustajakokouksen jälkeen Rákosin kerrotaan tapahtumien painostuksessa ilmoittaneen 27.3. puoluekongressissa, että vuonna 1949 teloitettujen László Rajkin ja kumppaneiden tuomio oli perustunut provokaatioon ja heidät on rehabilitoitu. Toukokuussa Rákosi joutui paljastamaan, että hän myös itse on ollut vastuussa laittomuuksista.

Vuosipäiviin liittynyt politiikka oli myös esillä, sillä László Rajk ja muut kuolemaantuomit haudattiin uudellen juuri lokakuun kuudentena, joka on päivänä sama, jolloin 13 unkarilaista vallankumouskenraalia teloitettiin Aradissa vuonna 1849. Tähän kokemustilaan ei tekstissä tarvinnut suoranaisesti viitata, vaan esimerkiksi Balogh ja Jakab kirjoittavat László Rajkin ja muiden *marttyyrien* hautaamisesta. Kun Molnárille (1967) hautajaiset loivat sekä psykologisen taustan että niitä käytettiin hyväksi, niin Baloghilla ja Jakabilla (1986) sekä revisionistiryhmä että porvarillista restauraatiota suosivat ryhmät käyttivät hautajaisia ja moraalista shokkia sosialismin vastaiseen yllytykseen – teoria aktiivisesta hyväksikäytöstä.

Valkoisissa kirjoissa revisionisteiksi määritellyn ryhmittymän toiminta jäi vielä vähälle huomiolle. Sen sijaan jo Molnár arvioi, että oikeiston illegaalit ryhmät sekä revisionistit että puolueen nuorisojärjestöä lähellä ollut *Petőfi-kör* myös valmistelivat itse mielenosoitusta, jonka tulkinnan mukaan piti olla järjestelmän vastainen. Vastaan olemiseksi riittivät erilaiset Budapestin ulkopuolella pidetyt kokoukset, *MEFESZ*:n perustaminen ja laittomat nuoriso-organisaatiot. Myöhemmin Baloghilla ja Jakabilla kyse oli enemmän ilmapiiristä: *kuumeinen ilmapiiri hallitsi* yliopistoja sekä korkeakouluja ja levisi pian nuorempiin opiskelijaryhmiin.

Kotimaisen valmistelun perustaksi Berecz tulkitsee valtansa ja omaisuutensa menettäneen luokan, edellistä valtaa palvelleen sosiaalisen kerrostuman ja muut fasistisiksi luonnehditut elementit. Narraatiossa he edustivat vaaroja, sillä he odottivat tilaisuuttaan valmistel-

lakseen ja organisoidakseen aseellisen kapinan. Budapestin tuomioistuinten päätöksiä lainaamalla Berecz luettelee kahdeksan maanalaista sotilaallista järjestöä, jotka toimivat vuodesta 1949 ja saivat lännestä ohjeita *Radio Free Europe*n välityksellä. Vaikka papereiden perusteella kysymys on erilaisista ryhmistä, niiden merkittävyttä on vaikea arvioida, kun kannatuksen laajuudesta ei ole tietoja. Myöskin ohjeiden yksityiskohtaisuus jää epäselväksi.

Toisena luokituksessa ovat Imre Nagyin tavoitteisiin samaistuneet ryhmittymät. Berecz ei arvioi ryhmien valmistelleen aseellista nousua vaan odottaneen *jonkun toisen* tekevän sen. Myös kristillisten järjestöjen ja liberaalien tulkitaan suunnitelleen vallan ottamista, joidenkin *keskustelemalla* ja joidenkin myös organisatorisemmin.

Balogh ja Jakab kirjoittavat *monenlaisen* sosiaalisen kerrostuman lisääntyneestä tyytymättömyydestä. Aiempien koalitiopuolueiden oikeisto aktivoitui, ryhmittymät vastustivat avoimesti kansandemokratiaa ja saivat ideansa läntisistä radioasemista, joita luonnehditaan vihamielisiksi.

Imre Nagy on juonessa antisankari, jonka syyllisyyttä ja tuomiota kukaan kirjoittajista ei aseta kyseenalaiseksi. Nagyin ristiriitaisuus pyritään osoittamaan kertomalla, että hän aiemmin joutui harjoittamaan itsekritiikkiä revisionismista ja opportunistista. Berecz tulkitsee Nagyin aina jossakin muodossa kiistäneen proletariaatin diktatuurin, mistä seurasi myös työväenluokan ja universaalien kansallisten etujen yhdistäminen ja samalla työväenluokan johtavan aseman kieltäminen. Balogh ja Jakab kirjoittavat, että Imre Nagyia kunnioitettiin talonpoikien sekä älymystön parissa, mutta suoria kontakteja hänellä ei ollut varsinaisiin (tehdas)työläisiin vaan erilaisiin ammattikuntiin ja joukkoon työläisten joukossa olevia luokattomia aineksia.

Tutkijat kirjoittavat, ettei Nagy harjoittanut lokakuun 1956 alussa itsekritiikkiä vaan itsepintaisesti vaati tuomituista teoistaan julkista keskustelua. Baloghin ja Jakabin käsitys on, että tästä huolimatta ja ulkoisen painostuksen vähenemiseksi Nagy otettiin uudelleen puolueeseen 13.10.

Kirjoittajille oli selvää, että ennen 23.10. tyytymättömyyttä oli olemassa. Sen sijaan tulkinnat vaihtelevat siitä, millainen painoarvo asetetaan olosuhteille tai yksilöille sekä järjestöjen mahdollisuuksiin muovata näitä olosuhteita.

3.3.3. Tilanne ennen 28.10.

Juonen varsinainen toimintavaihe, joukkomielenosoitus ja sen muuttuminen aseelliseksi yhteenotoksi tulivat yllätyksenä eri henkilöille. János Molnár arvioi porvarillisen (= läntisen) kirjallisuuden ja unkarilaistutkimuksen erojen koskevan enemmän valmistelua ja seurauksia kuin itse mielenosoitusta. Eniten sosialismin aikainen kiista on koskenut sitä, kuinka spontaanisti 23. päivän liike syntyi.

Vertailutulkinnoissa ollaan suunnilleen samaa mieltä siitä, että opiskelijat aloittivat varsinaisen mielenosoituksen. Myös jonkinlaisen salaliittoteorian eniten sisäistäneelle János Bereczille enemmistö koki olevansa spontaanisti tekemässä historiaa. Tämä ei kuitenkaan poistanut mahdollisuutta esinäytöksen ja mielenosoituksen huolelliselta järjestämiseltä vaan päinvastoin. Kantaansa Berecz perusteli sillä, että mielenosoituksessa oli paljon yhtäläisyyksiä Imre Nagyin jo aiemmin julkaisemien kirjoitusten kanssa.

Yhdysvaltalaisradion, jonka tarkoituksena myös oli toimia ulkopolitiikan välineenä (Holt 1958, 199), ei edellä mainitusta puolueäkökulmasta voinut ajatella kritiikkeissään olevan oikeassa. Vastustajan tehtävä on arvostella ja tällä logiikalla arvostelija on myös vastustaja. Kun Berecz löysi yhtäläisyyksiä Nagyin vaatimusten ja *Radio Free Europe* esittämien välillä, myös opiskelijoiden laatimat pykälät voitiin yhdistää radioon ja sitä kautta viime kädessä määräävään operaatio *Focusiin*. Kun radio myös arvosteli voimakkaasti Imre Nagyia, Berecz tulkitsee juuri tämän ristiriitaisuuden tehneen hänet uskottavaksi tavallisille ihmisille.

János Berecz tulkitsi, että radio oli toimeenpaneva orgaani jo varhaisessa vaiheessa. Hollósin ja Lajtain arvioissa radio nosti toiveita niiden osalta, jotka muuten eivät olisi tarttuneet aseisiin, mutta osa olisi taistellut ilmankin. Tosin myös Saksan liittotasavallan liberaalit arvioivat heti kansannousun jälkeen, että *Radio Free Europe* oli osasyyllinen verenvuodatukseen, ja radiota johtanut Robert Holt joutui eroamaan.

Ernö Gerőn puhetta 23.10. János Molnár sanoo kouluesimerkiksi poliittisesta kaavamaisuudesta, sillä Gerő ei ymmärtänyt tilanteen monimutkaisuutta. Hollós ja Lajtai huomauttavat hänen olleen kymmenen päivää poissa Unkarista, puhuneen työhuoneestaan ja nimenomaan puheen aiheuttaneen räjähdysten. Vielä valkoisissa kirjoissa

tulkinta pyrittiin vain yleensä kiistämään, kun vedottiin provokaatioita olleen myös jo ennen radiolähetystä.

Radorakennuksen taistelusta Hollós ja Lajtai antavat vähitellen vuosien varrella tarkentuneen kuvauksen. Ennen varsinaisen ammunnan alkamista kirjoittajat kertovat neljän tai viiden lähetystön kanssa neuvotellun, mielenosoittajien yrittäneen tunkeutua sisään ja toisella kerralla avatusta tulesta. Radion sisään pyrkivät ovat joukko, kun taas puolustajista ja heidän kertomuksistaan kirjoitetaan yksilöinä nimet mainiten.

Yksityiskohtainen on myös Hollósin ja Lajtain kuvaus seuranneen yön tapahtumista. Kiistanalaisissa kohdissa yritetään vedota lähteen luotettavuuteen: esimerkiksi neuvostojoukkojen kutsumisesta lainataan suoraan annettua puoluepäätöstä asettamatta sitä kyseenalaiseksi. Puolueen johdon ja hallituksen kerrotaan olleen valmistautumattomia aseelliseen *provokaatioon*.

Joukkoliikkeen merkityksen hahmottaminen ja mielenosoituksen muuttuminen aseelliseksi yhteenotoksi tuottaa ongelmia, sillä tarkoituksena oli erotella vastavallankumoukselliset harhaanjohdetuista. Kömpelöin on Baloghin ja Jakabin tiivistys, jossa opiskelijoista oli tullut hetkessä raadollisia vastavallankumouksellisia ja tohtori Jekyll muuttunut Mr. Hydeksi:

”Kuitenkaan ne eivät olleet enää yliopisto-opiskelijoita jotka puhuivat väkijoukon äänellä vaan erilaisia porvarillisia, oikeistoryhmittymiä, jotka siihen mennessä olivat alkaneet organisoitua avoimesti. He alkoivat polttaa ja tuhota punaisia lippuja ja punatähtiä... He vastasivat ivahuudoin Imre Nagyille, joka illan tunteina puhui heille parlamentista, koska hän tervehti joukkoa tovereina. Samaan aikaan iltapäivän tunteina mielenosoittajien joukkoon kerääntyneet aseelliset ryhmät hyökkäsivät Unkarin radioon...”

János Molnárin rekonstruoima vastavallankumous ei lähtenyt kaappauksena vaan joukkoliikkeenä, ja mukana oli myös kommunisteja. Oikeistoa tulkitaan kuitenkin olleen mukana alusta lähtien ja vaatimukset radikalisoituivat, kun alettiin vaatia Nagyia johtoon. Hollósin ja Lajtain tutkima joukko ei muuttunut vastavallankumoukselliseksi, ei välttämättä halunnut kapitalismia eikä vastavallankumoustakaan. Taustana mainitaan esimerkiksi liikehdintä Szegedin

yliopistossa eikä sille haeta erityistä merkitystä. Mielenosoituksessa olleita toimijoita ei pyritä enää myöskään erityisesti erittelemään. Huhujen ja satunnaisuuden vaikutelma toimintahetkellä alkoi myös ajan myötä vahvistua.

Myös nationalismia ja antisemitismia löydetään mielenosoitukselta, olihan kokemustilassa olemassa myös Béla Kun, Trianon revisioineen, Auschwitz ja ÁVH, vaikka näihin yhteyksiin ei viitatakaan suoraan. Kun kysymys oli 23.10. mielenosoituksesta, nationalismi pelkistettiin esimerkiksi Kossuth-vaakunaan. János Molnár lainasi jugoslavalaislehden toimittajan kirjoitusta, jossa tämä kirjoitti vaakunan kuuluvan muillekin. Esiintyneet huudot ”joka on unkarilainen, se kuuluu tänne”, kirjoittaja tulkitsi myös nationalismiksi, koska se joka ei halua tulla, on silloin ei-unkarilainen. Hollós ja Lajtai mainitsevat muita kirjoittajia useammin myös juutalaisvastaiset iskulauseet kuten esimerkiksi vaatimuksen radiosta ilman juutalaisia.

Nationalismin vastainen taistelu oli kuulunut myös puolueen teemoihin 1950-luvun lopussa. Tuolloin laadittujen teesien mukaan porvarillisten vapauksien vaatiminen oli edistystä vielä vuonna 1848, mutta vuonna 1956 se olisi tuonut vain porvariston vallan kansan valtaa vastaan. Tällöin kansan vallan ymmärrettiin sisältävän myös sosiaalisen ja taloudelliseen valtaan liittyvän ulottuvuuden. Kansallista kommunismia ei tulkittu olevan olemassa, vaan se kuului nationalismiin, porvariston ideologiaan, joka pyrkii hajottamaan sosialistisen leirin ja palauttamaan kapitalismin. Ratkaisuksi yritettiin tarjota sosialistisen isänmaallisuuden käsitettä, koska hallitsevien luokkien tulkittiin pettäneet kansalliset itsenäisyyspyrkimykset jo vuonna 1867, ja työväenluokka saattoi olla ylpeä vuosista 1848 ja 1919 (Társadalmi Szemle 8–9/1959, 10–35).

Ennen Imre Nagyin käänteentekevää puhetta János Molnár (1967) arvioi porvarillisen kirjallisuuden keskittyvän Nagyin kannanottoon 24.10., parlamentin aukioon 25.10. sekä 26.10. Magyaróvárossa tapahtuneeseen joukkosurmaan. Näillä Molnár arvioi huomion siirretyn meneillään olevasta *kansalaissodasta*. Kokonaisuutena annetaan kuva sisällissodan omaisesta tilanteesta, jossa toisella puolella ei taistellut vain ÁVH:n viranomaisia vaan myös tehtaita puolustavia työläisiä. Useat esimerkit tosin ajoittuvat kovin lyhyeen aikaan eli *ennen* ensimmäistä neuvostojoukkojen tuloa.

Parlamentin ampumavälikohtauksesta Balogh ja Jakab kirjoittavat yleensä vastavallankumouksellisten provokaatio 25.10. Useita tuhansia käsittävän ihmisjoukon kerrotaan ensin marssineen parlamentin edustalle, missä maatalousministeriöön piiloutunut *aseistautunut joukko* avasi automaattisein tulen väkijoukkoon. *Monia kuolleita* aiheuttaneesta aseellisesta provokaatiosta kerrotaan syytetyn valtion puolustusviranomaisia, ja tätä käytettiin provosoimaan lisää vihaa. Ampujakysymyksen Balogh ja Jakab jättävät nyt hieman avoimeksi: kun aseistautunutta joukkoa ei nimetä suoraan vastavallankumoukselliseksi niin periaatteessa kysymys voi olla muustakin. Ajan kuluessa myös kuolleiden määrä, ”monia”, on muuttunut aiempaa epämääräisemmäksi tai vähemmän tarpeelliseksi yksityiskohdaksi. Läntisissä tiedoissa aukiolla kuolleiden lukumääräksi oli yleensä arvioitu 300–600 ja valkoisissa kirjoissa vain 22 uhria.

3.3.4. Tilanteen määrittely uudelleen

Kaikissa kirjoissa pyritään edelleen osoittamaan, että Imre Nagy oli mukana hyväksymässä päätöstä neuvostojoukkojen kutsumisesta. Balogh ja Jakab kirjoittavat, että Nagy ja häntä lähellä olevat hyväksyttiin mukaan *sen jälkeen*, kun he olivat luvanneet auttaa vastavallankumouksellisen kansannousun alasajossa – siis termi kansannousu esiintyi jo Kádárin ajan argumentaatiossa mutta olennaisesti merkitystä kommentoivalla adjektiivilla täydennettynä. Kirjoittajat huomauttavat, että Nagyin tultua pääministeriksi hallitus muutti koostumustaan lähes päivittäin.

Argumentaatioon on tällöin rakennettu idea, että jos Nagy olisi tiedetty petturiksi, häntä ei olisi valittu pääministeriksi. Jälkikäteen petturuutta – ja sittemmin myös jonkinlaista sankaruutta – ruokittiin tiedolla, että Nagy jo 26.10. ehdotti konfliktin nimeämistä kansalliseksi vallankumoukseksi, mutta puoluejohto ei suostunut tähän. Kun János Berecz kirjoitti Imre Nagyin vielä 24.10. puhuneen vastavallankumouksellisista, käytetty sana kommunisti on asetettu lainausmerkkeihin.

Nimeämiskysymys on jokaisessa kirjassa erittäin tärkeä. Vaikka Imre Nagy tarkasti ottaen puhui 28.10. radiossa kansallisdemokraattisesta liikkeestä, tämä määrittely tulkitaan yleisesti vallankumouk-

seksi. János Molnár tosin huomauttaa, ettei Nagy käyttänyt nimenomaan ilmaisua vallankumous (= pintarakenne) mutta tulkitsee sanojen tarkoittavan (= perusta) kansallista ja demokraattista vallankumousta. Jos liike ja vallankumous ovat sama asia, niin Bernstein kääntyy haudassaan!

Bereczin kategoria nimeämiskysymyksessä on jyrkempi. Siinä Nagyin julistus 28.10. *paralysoi* molemmat osapuolet, ja näin vastavallankumoukselliset, fasistit, rikolliset taantumukselliset ja murhaajat olivat vallankumouksellisia. Samalla tämä tarkoitti, että jokaisesta kansanvallan puolustamiseksi taistelevasta työläisestä, talonpojasta ja sotilaasta tuli vastavallankumouksellinen. Vallankumous ja vastavallankumous oletettiin näin ääriessentialismiksi ja olemassaolevan todellisuuden osiksi, missä poliittisilla puheilla on hyvin keskeinen merkitys.

Baloghin ja Jakabin mukaan kyseessä oli hämäännyttävä isku olemassaolevan vallan puolustajille, jotka siten leimattiin jonkinlaisiksi vallankumouksen vihollisiksi. *Puolueen johdon* mainitaan hyväksyneen julistuksen, että vastavallankumous oli kansallinen, demokraattinen vallankumous. *Tämän jälkeen* Nagyin tulkitaan julistaneen radiossa vallankumouksen – asetettu lainausmerkkeihin – saavuttaneen tavoitteensa. Tässäkin kategoriat ovat jonkinlaisia totaliteettejä, joiden muuttamisella on konkreettisia poliittisia seurauksia, sillä Balogh ja Jakab yhdistävät muutoksen myös myöntymiseksi useisiin vaatimuksiin.

Ryhmittymien kannatusta arvioitaessa tutkijat vetoavat usein kvantitatiiviseen lokukseen retoriikan termeillä ilmaistuna. Vaikeasti on kuitenkin todistettavissa, ettei *enemmistö* esimerkiksi valinnut itse tietään vaan *vähemmistö* johti heitä harhaan. Myös Baloghilla ja Jakabilla jonkinlainen hyvä osasi väistyä tai joutui väistymään, ja paha pääsi valtaan: ”... opiskelijoiden ja nuorten enemmistö, joka oli johdettu harhaan – nopeasti huomasi ketkä kontrolloivat heitä – jätti aseelliset ryhmät. Heidän paikkansa ottivat tuhannet vankilasta vapautetut ja muista ryysyläiselementeistä kääntyneet »vallankumoukselliset«...”

3.3.5. Vastavallankumouksen toinen viikko

Valkoisissa kirjoissa vastavallankumouksellisten toiminnan todettiin muodostuneen yhä avoimemmaksi ja porvarillisten järjestöjen nousseen keskeiseksi Nagyin hallituksen viimeisen viikon aikana. Vielä Balogh ja Jakab (1986) kirjoittavat puolueen johdon toivoneen, että järjestys olisi pystytty palauttamaan 28.10. myönnytysten hinnalla mutta kävi juuri päinvastoin.

Havaittavan todellisuuden takana odotetaan olevan jälleen jokin todellisempi todellisuus, joksi kirjoittajat ymmärtävät pyrkimyksen valtaan ja kapitalistisen hallituksen restauraation. Aseellisten kapitalistien takana ajateltiin olevan porvarillisen restauraation voimia, jotka aloittivat todellisen hyökkäyksensä vasta, kun he näkivät puolueen demoralisaation ja hajaannuksen. Järjestyksen tärkeyden merkitys saatiin siten nostettua ensisijaiseksi.

Näkökulmana Imre Nagyin jatkuvat myönnytykset sekä hänen kannattajiensa joutuminen sivuun 28.10. jälkeen on mukana vielä myöhäiskádárilaisessa kirjallisuudessa. Baloghin ja Jakabin mukaan porvarillisen restauraation voimat alkoivat hylkiä revisionisteja julistamalla, että he olivat myös kommunisteja tai kannattivat kommunisteja. Rivien välissä on näin ajatus eräänlaisesta klassisesta vallankumousteoriasta, jossa oma pesä selvitetään yhteisen vihollisen kukistamisen jälkeen.

Hollós ja Lajtai syyttävät revisionisteja siitä, että nämä virheitä korjatessaan liittoutuivat vastustajien kanssa ja antoivat siten mahdollisuuden taantumukselle. Liittolaisasetelma nähdään selkeän moraalisena kiinnittämättä huomiota tilanteeseen, jossa ratkaisut syntyivät. Puolueoppositioon kohdistuu syytös, että metaforisesti he avasivat Pandoran lippaan, josta paha levisi maailmaan.

Teoriaa puolustaakseen Hollós ja Lajtai hakevat tukiesimerkkejä Budapestin ulkopuolelta. Vaikka lääneistä kerrottiin kantautuneen vaatimuksia Nagyin korvaamisesta Mindszentyllä – myös Yhdysvalloissa uskottiin näin tapahtuvan –, kysymyksessä oli vain muutaman päivän perusteella tehty yleistys. Se että Imre Nagy toimi koko ajan pääministerinä, oli argumentti, jota sekä kádáristien tavoin pystyttiin käyttämään hänen vastustamiseensa että lännen tapaan hänen puolustamiseensa.

Työläisneuvostoja arvioidessaan János Molnár käy lävitse Arendtin käsityksen työläisneuvostoista hallintojärjestelmänä sekä Brüsselin instituutin ajatuksen trotskilaisesta vallankumouksesta. Molnár tulkitsee, että lännessä vasta 4.11. jälkeen alettiin muistaa neuvostojen merkitys ja lainata Lenin-sitaatteja, koska Unkarin kysymystä haluttiin nimenomaan pitää esillä. Molnár viittasi YK:n johtopäätökseen, etteivät neuvostot edustaneet vallankumousta, vaan puolueet ottivat tämän tehtävän. Kun revisionistitkaan eivät ottaneet niitä vakavasti, neuvostojen kerrotaan vain luoneen vaarallisen illuusion lännen työläisille.

Molnárin kanta on tässä suhteessa itsenäisempi kuin Bereczin tai Hollósin ja Lajtain, jotka vetosivat vain neuvostojen joutumiseen väärin käsiin. Pääkaupungin ja läänien tapahtumien avulla neuvostojen todisteltiin liukuneen oikealle, vaikka – kuten valkoisissa kirjoissa – puolueen jäsenten todettiin perustaneen niistä osan. Esimerkkinä Hollós ja Lajtai käyttivät vielä Kronstadtia, jossa neuvostojen todettiin toimineen väärin, kun ne toimivat bolshevikkeja vastaan. Mukana on tällöin eräänlainen oletus vallankäytön lakkaamisesta, kun ”oikeat” henkilöt pääsevät valtaan.

Kardinaali Mindszentyn radiopuhetta tulkitaan edelleen kirjaimellisesti tai kuin piru Raamattua. Esimerkiksi Baloghin ja Jakabin tekemässä tulkinnassa *kaikki ne*, jotka olivat tekemisissä kansandemokraattisen hallituksen kanssa, pitäisi syrjäyttää ja panna tilille. Hollós ja Lajtai lainaavat puhetta runsaasti ja kardinaalin vanhoillisuutta korostetaan läntisellä lehtiarviolla, jonka viereen asetetaan Otto von Habsburgin kardinaalia ylistävä lausunto. Kuvituksena Hollósilla ja Lajtailla on aggressiivinen ja vainoharhainen kuva radiopuhetta pitävästä kardinaalista, vaikka hänen sanansa voisivat vankila- ja kotiarestikokemuksen perusteella olla verenhimoisemmatkin.

Tutkijoista Hollós ja Lajtai käyvät eniten läpi kristillisten puolueiden syntyä. Tutkijat yhdistävät puolueet usein vuoden 1919 kokeemukseen vastavallankumouksesta ja kertovat esimerkkejä puolueiden johdossa toimineista nuoliristiläisistä ja kansallissosialisteista. Kansalliskaartitkaan eivät Hollósille ja Lajtaille olleet vuoden 1848 vaan vuoden 1944 nuoliristin perillisiä. Hyvinkin erilaiset ryhmät saattoivat siten vedota samoihin traditioihin, ja riita tulee siitä, kun traditioita sovitetaan eri liikkeille. Haluttaessa myös esimerkiksi Ferenc Szá-

lasin teksteistä on löydettävissä menneisyyspolitikkaa, vuoden 1848 perintöä tai Adyn, Széchenyin ja Vörösmartyin runoutta.

Monipuoluejärjestelmä ei János Molnárin konseptiossa sinänsä ollut vastavallankumousta vaan henkilöt ja johtajat eli kysymys henkilöitiin. Joka puolueessa argumentoitiin myös olleen kommunismin vastaisia tendenssejä. Hallituskoalitio oli Hollósin ja Lajtain arvioimana tuolloin eri asemassa kuin vuosina 1945–1948, jolloin muut puolueet olivat kommunistien liittolaisia mutta vuonna 1956 vastaan. Sosiaalidemokraatitkaan eivät voineet olla liittolaisia, koska liittolaiset olivat jo ennättäneet hioutua yhteen vuoden 1948 jälkeen.

Kun sinänsä jo lyhyen kansannousun jälkimmäinen viikko onnistuttiin määrittelemään näin jonkinlaiseksi moraalisesti tuomittavaksi pahaksi ja epäjärjestykseksi, jo se legitimoit Kádárin hallituksen ensitoimet. Nykyistä valtaa puolustava vetosi järjestykseen ja sen tarpeellisuuteen tyyliin: onhan joka maassa järjestys, vieras tai oma. On myös muistettava, ettei Unkarissa Kádária valittu tehtävänsä, vaan hän tuli neuvostotankkien mukana.

3.3.6. János Kádárin konsolidaation alku

Vuoden 1986 *samizdat*-kronologia kiinnitti huomiota siihen, etteivät Kádárin ajan lehdistö ja historiankirjoitus olleet puuttuneet vallankumousta seuranneeseen koston. Aukkoja tulkittiin olevan myös Budapestin ulkopuolisissa tapahtumissa ja langetetuissa tuomioissa (1956. A forradalom... 1986, 15–18). Kysymys oli hyvin olennaisesta legitimaatioperusteesta, mutta Kádár itse ei elinaikanaan puhunut hallituskautensa ensimmäisistä päivistä. Käsitys jäi hyvin ylimalkaiseksi myös esimerkiksi László Gyurkón kirjoittamassa muotokuvassa vuonna 1988. Tarinana kerrotaan, että jopa sen puoluelehden numeroita, missä Kádár ilmaisi tukensa monipuoluejärjestelmälle hävitettiin.

Sinänsä ei ole ainoa laatuista, että yhteiskunnallisesti hankalan asian käsittelyyn kuluu aikaa, kuten esimerkiksi Vietnam Yhdysvalloissa tai sisällissota Espanjassa. Vasta Väinö Linnan Täällä pohjantähden alla -teosten ilmestymisen jälkeen Suomessakin tutkijat alkoivat rohkaistua selvittämään vuoden 1918 konfliktin muita kuin vapaussotaulottuvuuksia (Alapuro 1988, 203).

Tätä taustaa vasten ei ole kovin suuri yllätys, ettei yksikään kirjoista pidä tarpeellisena tuntea käsitystä Kádárin tuesta monipuoluejärjestelmälle. Vallassaolevaa johtajaa ei näytä myöskään olevan tapana arvostella. Kun esimerkiksi János Berecz mainitsee muita johtajia vain nimeltä, Kádárin edessä on usein puhuttelusana toveri. Myös Molnár viittaa Kádáriin hyvin vähän ja mainitsee ohimennen tutkimuksen vaikeudet: lähteitä on vähän, henkilöitä paljon elossa, ja tutkimukseen liittyy subjektiivisia piirteitä. Jos Molnárilla omassa kirjassaan on ollut dokumentoinnin osalta ongelmia, niin hän on luovuttanut puhevallan aikalaiskokijalle ja lainannut Kádárin puhetta vuodelta 1958 yli puoli sivua.

Myös vuonna 1993 ilmestyneiden pöytäkirjojen yhteydessä viitataan toistaiseksi edelleen ratkaisemattomiin kysymyksiin: uuden puolueen perustaminen saatettiin paikantaa ainoastaan 30.10.–1.11. välille. Tätä seuraanut matka Moskovaan oli hämärän peitossa 3.11. iltaan, jolloin Kádár lensi Ukrainasta uuden hallituksen keskuspaikaksi muodostuvaan Szolnokiin (A Magyar Szocialista... 1993–1994, I. 10–12). Mukanaan hänellä saattoivat olla jonkinlaiset erilliset ohjeet, sillä syksyllä 1992 ns. Jeltsinin mappi vahvisti jo aiemmin ounastellun hallituksen ensimmäisen tiedonannon käännökseksi venäjäksi. Bereczillä teksti Kádárin toiminnasta on hyvin ylimalkaista. Kerrotaan kommunistien vetäytyneen puolueen hajoituksen jälkeen organisoimaan uutta valtakeskusta tai kirjaimellisesti kuten hallituksen julistuksissa, että Neuvostoliiton hallitus vastasi unkarilaisten pyyntöön ja murskasi aseelliset vastavallankumoukselliset voimat. Sotilaiden läsnäolo nähdään sosialistisen vallankumouksen puolustamisena ja Neuvostoliiton 30.10. paperia tulkiten tehdään selväksi, että ainoa hyväksyttävä kehitys on sosialistinen kehitys.

Vaikka Kádárin nimi oli Nagyin hallituksen listalla, todellisuudessa hän lähti Budapestista perustamaan uutta hallitusta. Tätä käsitystä vielä vuonna 1986 tukevien Baloghin ja Jakabin tulkinnan perusteella Kádárin nimi yhdistettiin Nagyin viimeiseen hallitukseen kommunistien harhauttamiseksi. Historioitsijat käyttävät ilmaisuja ”yhä kasvava joukko”, ”joukko työläisiä” jne., joilla on mahdollista nostaa hyvinkin pienen ryhmittymän toiminta keskeiseksi.

Hollós ja Lajtai selviävät ongelmasta sillä, että kirjan dramaattiset päivät olivat 23.10. ja 4.11. välillä. Uuden hallituksen laillisuutta perustellaan sillä, että Nagyin hallitus erosi Varsovan liitosta kysymättä

asiaa vaaleilla valitulta parlamentilta ja myös julisti maan tasavallaksi vastoin perustuslakia.

Bereczin kirjan vuoden 1986 painokseen on lisätty viimeiseksi kappaleeksi ”Sosialistisen konsolidaation perustaminen”. Siinä tutkija lainaa Kádárin omaa kertomusta ja Szolnokin hallituksen osalta kymmenkuntaa itse tekemäänsä haastattelua. Tekstitulkinnallisesti vaihe jää vielä epämääräiseksi aivan, kuin vallankäyttö olisi lakannut 4.11. jälkeen. Vuoden 1986 painoksen viimeinen alaotsikko on vielä mahdollisempi: ”Työläisjoukkojen kanssa rinta rinnan sosialistisen konsolidaation puolesta”. Balogh ja Jakab kirjoittavat puolestaan vain hieman epämääräisesti, että Kádárin hallitus teki tarkan jaon tietoisien vastavallankumouksellisten ja harhaanjohtettujen välillä sekä *ankarien rangaistusten* kohdanneen ensimmäisiä. Langetettuja kuolemantuomioita János Berecz ilmoittaa 70 heinäkuun 1957 loppuun mennessä. Hollós ja Lajtai arvioivat kuolleiden määräksi 2 505, mutta rangaistuksista ei heilläkään ole tietoja.

Nimeämisen osalta Berecz argumentoi, että Kádárin hallituksen perustaminen poikkeuksellisen vaikeissa oloissa oli itse asiassa vallankumouksellinen teko. Se oli sitä siksi, koska se oli luotu tukahduttamaan vastavallankumous ja palauttamaan sosialistinen järjestys. Näin tavallisesti palauttaminen, jota modernissa ajattelussa on usein luonnehdittu taantumukselliseksi, saikin tässä vallankumouksellisen merkityksen. Tavallisesti taakse kääntäjät tai palauttajat on yleensä luettu konservatiiveihin ja eteenpäin menijät edistyksellisiin. Kuitenkin esimerkiksi vielä radikaali Thomas Paine saattoi vedota vastavallankumoukseen hyvänä asiana, koska siten käännettiin takaisin aikaan, jolloin vielä oli ollut tyrannin myöhemmin poistamia oikeuksia ja vapauksia (Arendt 1963, 43–45).

Kun Paine käännetään ympäri, niin Nagyin tapauksessa ajan suuntana takaisin kääntäminen oli vallankumousta. Tässä merkityksessä oltiin kuitenkin vaarallisen lähellä vastavallankumouksen modernia merkitystä, johon ei voitu vedota, koska itse käsite oli varattu negatiiviselle kokemustilalle ennen vuotta 1945.

Joka tapauksessa kumouksellista vaihetta seuraa jossakin vaiheessa jonkinlainen olojen rauhoittuminen/rauhottaminen. Siinä käsitteellisellä tasolla positiivinen käsite pyritään omimaan ja negatiivinen siirtämään vastustajalle, oli se sitten konsolidaatio, normalisaatio tai vaikka rauhaan pakottaminen.

Esimerkiksi jatkuva vallankumous oli Kádárille mahdoton, koska se liittyi Trotskiin. Kauden alkuvaiheesta tuli siten konsolidaatio, mutta vallankumouksellinen työläisten ja talonpoikien hallitus säilyi nimenä vuoteen 1971. Kun kautta nyttemmin on arvioitu uudessa poliittisessa tilanteessa, uusien poliittisten kokemusten välityksellä eli reaalisosialismin romahdettua, käyttöön on varsin yleisesti ilmestynyt nimitys pehmeä diktatuuri. Tämän kauden kerrotaan alkaneen Unkarissa restauraatiolla (vrt. Horváth 1992, Seifert 1992, Gombos 1993, Magyarország története 1995).

3.4. Katsaus oppikirjoihin, elokuvaan ja kaunokirjallisuuteen

Kun kokemustilan ja historiakulttuurin on todettu muodostuvan myös muista historiallisen kokemisen ja esittämisen muodoista kuin varsinaisten historioitsijoiden töistä, seuraavassa tarkastellaan lyhyesti oppikirjoja, elokuvaa ja kaunokirjallisuutta. Ensimmäisestä kohteena on vuonna 1976 laadittu lukion neljännen luokan oppikirja *Ágota Jóvérné Szirtes: Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története*; vertailussa käytetään lukuvuosille 1982–1983 hyväksytyä neljättä sekä 1989–1990 tarkoitettua kuudetta painosta. Näistä ensimmäisessä narraatiolle on omistettu kolme täyttä ja kaksi vajaata sivua. Lainausmerkkeihin asetetut kursivoidut tekstit ovat kirjan väliotsikoita.

”*Vastavallankumouksen syttyminen.*” Mielenosoitus todetaan ensin revisionistien järjestämäksi, riistäytyneen heidän käsistään ja päättyneen aseelliseksi vastavallankumoukselliseksi kapinaksi. Imre Nagyin kerrotaan luvanneen toimia vastavallankumouksellisen toiminnan lopettamiseksi ja siksi valitun pääministeriksi. Viitataan myös käsitykseen lähes päivittäin muuttuvasta hallituksesta (kuten esim. Balogh ja Jakab). Olemassa olevaa valtaa sankaroidaan esimerkiksi, kun Kádárin sanotaan *vielä valintapäivänään* todenneen radiossa, että aseellinen hyökkäys on torjuttava.

”*Yritys kansandemokratian kukistamiseksi.*” Aseellisten ryhmien sanotaan hyökänneen puoluekomiteoiden taloja vastaan 26.10., jolloin kuva kertoo jo varsin aikaisesta hyökkäyksestä. Revisionistit saavat syyn niskoilleen sillä, että he estivät puoluejohdon esityksen kommunistien aseistamisesta. Näin tehdasvartiot ja työläisneuvostot eivät voineet puolustaa tehtaita, ja neuvostot joutuivat vastavallankumouksellisten haltuun.

Imre Nagyin kerrotaan ehdottaneen tulkintaa kansallisesta demokraattisesta vallankumouksesta 26.10. Vaikka keskuskomitea hylkäsi ajatuksen, niin puoluelehti *Szabad Népin* sanotaan ottaneen Nagyin mielipiteen seuraavan päivän (!) pääkirjoituksensa ja aiheuttaneen vakavan iskun työväenvaltaa puolustaville voimille. Kun puolustajat leimattiin vallankumouksen vihollisiksi ja kapinalliset vallankumouksellisiksi, tämä avasi tien työväenvallan lopettamiseen. Lyhyesti esitellään tämän jälkeen seuranneet tapahtumat kuten monipuoluejärjestelmä, kommunistien joutuminen sivuun, lainausmerk-

keihin asetettu kristillinen kurssi tai Mindszentyn oletettu tuki suurmaanomistajien ja pääoman restauraatiolle.

”Unkarin vallankumouksellisen työläisten ja talonpoikien hallituksen perustaminen.” Kádárin ja kumppaneiden mainitaan lyhyesti irtaantuneen sosialismin asian petturi Nagyista ja pyytäneen Neuvostoliitolta apua vastavallankumouksen kukistamiseksi. Uuden vastahallituksen (!) nimissä kerrotaan Kádárin radiopuheesta, jota lainataan yli puoli sivua.

”Vastavallankumouksen lopettaminen.” Neuvostoarmeijan yksiköiden ja sosialismille uskollisten kerrotaan muutaman päivän kuluessa murskanneen aseelliset ryhmittymät. Vakavimpien yhteenottojen todetaan olleen Budapestissa, jossa syntyi myös suurin määrä uhreista.

”Unkarin vallankumouksellisen työläisten ja talonpoikien hallituksen ensitoimet.” Kahdella lauseella kerrotaan tehdystä erottelusta tietoisien vastavallankumouksellisten ja erehdytettyjen välillä. Ankarien rangaistuksien kerrotaan kohdanneen edellisiä ja jälkimmäisiä pyrityn voittamaan kärsivällisellä vakuuttamisella (vrt. edellä Balogh ja Jakab).

”Kommunistipuolueen ja joukko-organisaatioiden järjestäminen uudelleen, parlamentin toiminta.” Tässä yhteydessä luetellaan joulukuun väliaikaisen keskuskomitean määrittelemät neljä syytä. Seuraavaksi mainitaan puolueen uudelleen järjestelyn päättyneen kesään 1957 mennessä, kahden rintaman sota dogmatismia ja revisionismia vastaan, MSZMP kansandemokraattisen järjestelmän johtavana voimana ja joukkoliikkeiden järjestäminen uudelleen.

Kirjan yhteydessä julkaistaan neljä kuvaa: mielenosoitus Bemín patsaalla, kirjailijaliiton juliste, lynkkauskuva ja työläisvartio marssimassa. Lynkkauskuvan kuvatekstissä mainitaan 26.10. *Köztársaság tér*. On mahdollista, että kysymyksessä on virhe, sillä vastaavaa päivämäärää ei muissa yhteyksissä ole tullut vastaan, ja varsinainen hyökkäys ajoittui peräti neljä päivää myöhemmäksi. Nyt välittyy ajatus kommunismin vastaisen joukkoliikkeen määrätietoisuudesta jo hyvin aikaisessa vaiheessa. Ohimennen viitataan myös kolmen johtavan länsilehden lyhyisiin kommentteihin, joiden avulla voidaan tukea oppikirjassa esitettyä näkemystä. Kerrotaan lyhyesti myös emigraatiosta, jonka määräksi arvioidaan 150 000, mikä on jonkin verran vähemmän kuin yleensä lähteissä esiintyvä 200 000. Kádárin puheen li-

säksi oheismateriaalina lainataan *Radio Free Europe*ä, Mindszentyn puheen loppu, uuden hallituksen julistus ja puolueen joulukuun analyysi.

Näin oppikirjat näyttävät sen minkä tutkimuskin: puutteita on olemassa, olemassaolevaa valtaa sankaroidaan ja Imre Nagy osoitetaan kykenemättömäksi pitämään järjestystä. Huomionarvoista on myös se, että oppikirjat kirjoitettiin hyvinkin lähelle nykypäivää, jolloin tilanteesta eniten hyötyvät pyrkivät jäädyttämään, luonnollistamaan ja ikuistamaan tietynlaisen tulkinnan ja pitämään siten jonkinlaista hegemoniaa yllä.

Olellainen ero kuudennessa painoksessa on se, että sekä maailman että Unkarin historia loppuu atomipommin räjäyttämiseen elokuussa 1945. Lukuvuosia 1989–1990 varten teosta muokattiin kokonaan vuoden 1914 jälkeiseltä ajalta. Esimerkiksi maailmansotien vastavallankumouksellinen järjestelmä vaihtui Unkariksi kahden maailmansodan välillä. Kun nyt koko sodan jälkeinen osuus jätettiin pois, käsitys menneestä ei ollutkaan ajan kuluessa tarkentunut vaan päinvastoin muuttunut epämääräisemmäksi.

Näin kokemustilaa muokattiinkin uutta odotushorisonttia vastaavaksi. Uudet tavoitteet olivat läsnä menneisyyttä tarkasteltaessa ja näin historia pikemminkin tehtiin tulevia tavoitteita kuin menneisyyden rekonstruktiota varten. Sekä lokakuussa 1956 että vuonna 1989 historiankirjat oltiin valmiita kirjoittamaan uusia tavoitteita vastaaviksi vielä vanhan hallituksen aikana.

Elokuvia vuodesta 1956 ei varsinaisesti tehty mutta teemaa sivuttiin silti useissa filmeissä. Esimerkiksi puoluelehdessä mainostettiin vuoden 1957 viimeisinä päivinä elokuvaa *Éjféltkor* (Keskiyöllä), joka kertoi kahdesta rakastuneesta. Syksyyn ja uudenvuoden aattoon 1956 ajoittuneessa tarinassa sankari aikoi ensin lähteä maasta rakastettuineen, mutta lopussa mies kuitenkin valitsi jäämisen, ja rakastettu pakeni yksin. Manipulaatiota oli haluttaessa näkökulman valinta, jossa ”vain raukat menivät merten taa”.

Tietynlainen jääminen ja hiljainen toipuminen on luettavissa esimerkiksi István Szabón elokuvista *Apa* (Isä) 1966 sekä *Álmodozások kora* (Elämme unelmien aikaa) vuodelta 1964. Niissä menneisyyttä ei pyritä kieltämään vaan ulkomaiselle katsojalle jää vaikutelma hiljalleen modernisoituvasta Unkarista, jonka nuoria aikuisia filmit esittelevät. Modernisaatio toisen maailmansodan jälkeen muutoksena,

vanhan häviämisenä ja vuosi 1956 osana sitä, on nähtävissä puolestaan esimerkiksi Ferenc Kósan elokuvassa *Tizezer nap* (Kymmenentuhatta päivää) vuodelta 1968. Vallalla on edistysajattelu: ajallisesti vuosi 1956 kuuluu joka tapauksessa jo menneeseen.

Elokuva *Egymásra nézve*, 1982 (suom. Toinen tie), kertoo maatalousosuuskunnasta artikkelin kirjoittaneesta toimittajasta. Laadittua artikkelia ei aiota julkaista, koska siinä käy ilmi, ettei osuuskuntiin liittyminen tapahtunut vapaaehtoisesti. Esimerkkinä oleva keskustelu käydään toimittajan ja hänen esimiehensä välillä, ja juoni sijoittuu 1950–1960-luvun taitteeseen, luultavammin vuoteen 1958.

- *Siitä syntyy vaikutelma, että yhä elämme 50-lukua mutta olemme yhä vähemmän 50-luvulla.*
- *Mikä takaa sen, ettemme ole enää 50-luvulla?*
- *Me jotka emme halua 50-lukua.*
- *Uskotteko, ettei 50-luvulla haluttu 50-lukua?*
- *Älkää puhuko roskaa, Éva! Olette älykäs nainen. Te ja minä voimme ylläpitää lehteä ja täyttää tehtävämme vain jos pystymme tiettyyn määrään viisaita kompromisseja. On järkeä väitellä vain siitä, mikä se tietty määrä on.*
- ...
- *Miksi? Kauanko epämiellyttävät asiat vielä lakaistaan maton alle?*
- *Niin kauan kuin on pakko, kuin tilanne edellyttää.*
- *Mikä tilanne?*
- *Ettekö muka tajua? Ettekö ymmärrä, että totuuksilla, joita nyt voi sanoa, on rajansa?*
- *Antakaa minunkin kysyä. Ettekö tajua, että valheillakin on rajansa? Missäköhän se on?*
- *Minua älkää opettako totuuden puhumisessa! Olen kärsinyt sen takia teitä enemmän! Olen oppinut, milloin puhua, mutta myös milloin vaieta ja millä hetkellä joltakulta on revittävä sisälmykset ulos. Menkäähän nyt huoneeseenne korjamaan juttu. Odotan teitä puolen tunnin päästä.*

Yhtenäistyvän Euroopan ja 1990-luvun näkökulmasta kysymys on jo toisesta aikakaudesta, jossa tosin siinäkin tavoitteita saavutetaan vain tiettyjen kompromissien avulla. Siinä politiikka merkitsi kompromisseja, joiden moraalialia on toisesta kontekstista jälkepäin

helppo arvostella. Tämä edellä mainittu filmi päättyy siihen, että nainen yrittää loikkausta, jolloin hänet ammutaan rajalle.

Taustaltaan elokuvan vuonna 1982 ohjanneella Károly Makkilla oli myös jotakin tekemistä vuoden 1956 kansannousun kanssa, sillä hän oli kuulunut 1.11.1956 *Hunnian* filmistudioilla perustettuun vallankumoukselliseen työläisneuvostoon. Tuolloin sen tehtäviin kuului vallankumouksesta valmistettava dokumenttifilmi. Makkin lisäksi sen yhdeksi tekijäksi luettiin kameramies ja myöhemmin maineeseen noussut elokuvaohjaaja Miklós Jancsó.

Myöhempää Kádárin aikaa edustaa esimerkiksi Péter Gothárin elokuva *Megáll az idő* (Aika pysähtyy, 1981). Vuonna 1991 koulun oheisoppikirjan (*Az 1956-os magyar forradalom*) perusteella tämä tärkeä elokuva ei vielä merkinnyt perusteellista muutosta vallankumouksen arvioinnissa. Metaforisen ilmauksen avulla sanotaan, että silta oli muokattu yksisuuntaiseen liikenteeseen. Ulkomaisesta näkökulmasta tarkasteltuna filmi ei ylistäkään jompaa kumpaa osapuolta mutta antaa varsin uskottavan kuvan eri ihmisten kärsimistä vaikeuksista ja sopeutumisesta.

Uudemmista filmeistä esimerkkeinä ovat kolmiosainen *Napló* (Päiväkirja) ja *Magyar rekviem* (Unkarilainen requiem). Márta Mészárosin Päiväkirja jakaantuu kolmeen toisiinsa liittyvään kronologiseen osaan, joista viimeinen käsittelee kokonaan vuotta 1956. Vuonna 1990 ensi-iltansa saanut Károly Makkin requiem kertoo elämästä kuolemansellissä, ja pääosissa Pál Maléterin sekä Imre Nagyin näköiset miehet odottavat tuomioiden panemista täytäntöön.

Kirjallisuudessa vuoden 1956 kuva perustui sellaisiin teoksiin kuin esimerkiksi Ferenc Karinthyin *Budapesti ősz* (Budapestin syksy), Ferenc Sántan *Húsz óra* (20 tuntia), Ákos Kertészin *Makra* (suom. Kunnan ihminen), Géza Bereményin *Legendárium* sekä Erzsébet Galgóczin ja Mihály Korniksen romaaneihin. Nämä nimet mainitaan vuonna 1991 ilmestyneessä koulun oheisoppikirjassa, jossa vuoden 1956 kirjoitetaan olleen pääasiassa esillä niiden teksteissä, joiden oletetaan olleen järjestelmän puolella. Heidät luokiteltiin sellaisiin, jotka varovaisesti laittoivat romaaneihinsa joitakin todellisia välähdyksiä, toiseksi puolilotuukien ja kolmanneksi ”puoluelinjan” esittäjiin (*Az 1956-os... 1991, 164; vrt. myös Magyarország története 1995, 320–329*).

Yksi mahdollisuus oli allegorian käyttäminen, kun tekijä näennäisesti viattomilla tapahtumilla saattoi tarkoittaa jotakin muuta. Vuonna 1990 presidentiksi valitun kirjailija Árpád Gönczin omaelämäkerrallinen teos tapahtuu keskiajalla, ja Gyula Illyésin *Tiszták* (Puhtaat) perustuu analogiaan ylivoiman edessä kaatuneista. Miklós Jancsón elokuva *Szegénylegények* (Kapinalliset) sijoittui vuoden 1849 jälkeiseen aikaan, mutta oppikirjatulkinnan (1991) perusteella jokainen tiesi sen paljastavan oman ajan poliisin oveluutta ja viattomien herjaamista (ibid.).

Oppikirjassa esitetty arvio, että jokainen tiesi, on rohkea ja sisältää myös menneisyyteen kohdistuneet odotukset, vaikka kansalaisilla olisikin yhteisiä kokemuksia. Yksipuoluejärjestelmässä jakoa pyrittiin laskemaan kahteen, puolesta ja vastaan, missä toiselle puolelle oletettiin yksimielinen kansa ja toiselle vallanpitäjät. Vaikka tämä saatettiin katsoa riittäväksi poliittisen kentän jakajaksi, taiteilijan mahdollista allegoriaa ei silti voi tulkita yhtä mekanistisesti. Kysymys on enemmänkin kriittisestä asenteesta, missä esimerkiksi Pál Sándorin *Herkulesfürdői emlék* (Herkulesfürdőn muisto) kuvaa rajan yli pyrkiviä vuoden 1919 pakolaisia, mutta haluttaessa se voi kertoa myös muista vuosista tai olla kertomatta. Tosin edellä mainittu elokuva on tehty vuonna 1976, jolloin esimerkiksi kansannoususta tuomitun István Eörsin runon kirjoituspäivä 23.10.1976 jäi julkaistun version ulkopuolelle (168 óra, 9.7.1991). Siten kádárilaisen kulttuuripolitiikan kategoriat ”tuettu” ja ”siedetty” eivät automaattisesti merkinneet suoranaista vastustusta.

3.5. Järjestyksen vakiinnuttamisesta järjestyksen hintaan

Euroopan kahtiajaon ja kansandemokraattisen järjestelmän pysyvyys alkoi viimeistään 1960-luvulle tultaessa vakiintua myös unkarilaisessa kokemustilassa. Aikakautta yleensä tutkittaessa ei voi väheksyä muutosta kolmannessa maailmassa, uskoa edistykseen ja hruštšévilaisen odotushorisonin optimistisuuteen. Vuonna 1966 valankumous saatettiinkin määritellä jo vetoamalla tieteeseen ja kehityslakeihin: kysymys oli luokkayhteiskunnan kehityksessä lainmukaisesti toteutuvasta vaiheesta, jossa kehittyneempi yhteiskuntamuoto astuu vanhentuneen yhteiskunnallisen järjestelmän tilalle (ÉrtSz. 1966). Siten historiassa oletettiin olevan joitakin absoluuttisia lakeja, joiden perusteella jotkut – kuten vuonna 1956 hävinnyt osapuoli – kuuluivat historian häviäjiin; niiden osa oli Trotskin sanoin näytelty loppuun ja kuului historian roskatunkiolle. Subjektin legitimaatio oli myös sanakirjassa ilmeinen: valtaan kykenevä, ja siihen ”oikeutettu”, sen ”ansainnut” (*uralomra hivatott*) yhteiskuntaluokka taistelee vanhan taantumuksellisen järjestelmän voimia vastaan (ibid.).

Yhteiskunnallisesti Koselleckin historiankirjoituksen tarkentamisen (*Fortschreiben*) aloittaminen sijoittui samoihin aikoihin, jolloin vuonna 1968 voimaan tulleen talousuudistuksen valmistelu alkoi. Kansannousua ruvettiin sitomaan kontekstiin, käyttämään arkistomateriaalia, ja kotimainen osuus myös kasvoi. Luotettavien kirjoittajien laatimaa kirjallisuutta ja vain voittaneella puolella mukana olleiden monografioita julkaistiin tasaisesti mutta vähän.

Luonteeltaan historiankirjoitus oli voittajan historiaa, jossa voittaja pyrki vakauttamaan, palauttamaan järjestyksen jne. Voittajalle tulkitut uhkat olivat suurempia kuin siitä maksettu hinta. Häviäjän tehtävänä on kysyä tätä hintaa, ja tästä historiasta ei Kádárin aikana käyty julkista keskustelua. Taiteessa näkemykset olivat moninaisempia, ja jonkinlainen häviäjään liittyvä kertomus oli niissä esillä jo 1960-luvun puolivälissä.

Kaikki tässä tarkastellut teokset on myös kirjoitettu vallanpitäjän aikana joko suoraan hänen valtakaudestaan tai sellaisesta menneisyydestä, johon myös nykyisellä vallanpitäjällä on osuutensa. Samalla logiikalla Suomessa analogisia ovat kaikki Urho Kekkosen aikana kirjoitetut Kekkosen presidenttikautta sivuavat työt, toiseksi koko toiminta politiikassa ja kolmanneksi koko hänen elinkaarensa.

Unkarissa kuka tahansa ei myöskään päässyt käsiksi alkuperäiseen materiaaliin. Tämä ei silti ole vielä riittävä oletus tuesta vallanpitäjälle, vaikka se antaakin aihetta epäilyyn. Erona kekkostutkimukseen tarkastellut tutkijat olivat kuitenkin myös ainoan sallitun puolueen jäseniä. Kun heillä lisäksi vielä oli merkittäviä asemia itse järjestelmässä, kovin tarkkoja oletuksia ja odotuksia ei tarvittu tutkijan yhdistymisestä olemassaolevaan valtaan. Tämä oletus vähensi hänen uskotavuuttaan ja toisaalta loi myytin, jossa toteutumaton mutta 1956 aktualisoitunut vaihtoehto olisi ollut toteutunutta parempi.

Varsinaista kilpailevaa tulkintaa ei myöskään ollut olemassa, vaan kirjoittaminen toimi vastauksina lännen ja emigranttien erityisesti merkkipuosina ylläpitämään keskusteluun. Tutkijat eivät myöskään asettaneet Imre Nagyin kärsimää tuomiota ja asemaa kyseenalaiseksi, mikä kantana oli yhteneväinen myös hallitsevan puolueen näkökannan kanssa. Tehtyjä puolueen ratkaisuja piti pikemminkin puolustaa vihamieliseksi koettuja emigrantteja ja länttä vastaan.

Juonellisesti tarjolla on metatarina Unkarin vastavallankumouksesta pelastaneesta János Kádárista. Fasismien kukistaminen oli toiminut laajalti kommunismin legitimaationa, ja myös vuoden 1956 jälkeen piti keksiä jotakin konkreettisempaa ”nyt tämä menee jo liian pitkälle” -ajattelun sijaan. Tuoreeltaan vastustajalta löydettiin järjestelmällinen taktiikka, omaa yhtenäisyyttä korostettiin projisoimalla virheet muihin, ja vasta vähitellen omat virheet alkoivat nousta enemmän esiin. Kun nämäkin virheet olivat tapahtuneet *ennen* kansannousua, ne olivat tapahtuneet myös edellisen johtajan aikana ja siten lisäsivät uuden johdon oikeutusta pesäeroyrityksille.

Kokonaisuutena kuvaa ennen 4.11. rekonstruointiin kuitenkin ehkä jopa paremmin, kuin lännessä kommunismiin liitetyn mielikuvan perusteella saattoi odottaa. Silti vertailevan tutkimuksen puutteessa on vaikea sanoa jotakin täsmällistä tutkimuksen vapausasteesta – Seppo Hentilän (1994) mukaan Puolassa ja Unkarissa tutkimus oli vapaampaa kuin Neuvostoliitossa ja DDR:ssä. Yleisvaikutelma on, että historiaa kirjoitettiin paljon ja jos osaa lukea rivien välistä, niin sitä kirjoitettiin kohtalaisen vapaasti. Vuoden 1956 yhteydessä kysymys oli kuitenkin nykyisen vallan synnystä, joka historiankirjoitusta ajatellen oli liian lähellä – Hayden Whiten terminologialla osana vielä elävien muistoa ja siten luonteeltaan ideologisena (1989, 80).

Puoluepoliitikkojen ensimmäisissä tiedonannoissa kysymys oli vielä *tapahtumista*, kunnes nimitys *vastavallankumous* vakiintui alkuvuoden 1957 kuluessa. Tämän odotushorisontin toistamisesta tuli vallan kieli, johon nojaututtiin ja joka perusteli harjoitetun politiikan. Siihen saattoi uskoa, ottaa sen vastikkeena palkasta, tai toisaalta riitti myös se, että vallanpitäjä uskoi tai halusi uskoa ja piti siitä kiinni. Kun edellisen puolestaan kääntää ylösalaisin, niin termi vallankumous alkoi symbolisoitua vallan tarkemmin määrittelemättömään vastustamis- ja hännämiskieleen, kuten seuraavista luvuista käy ilmi.

3.6. Poliittinen kulttuuri Kádárin kaudella

Joulukuussa 1961 Kádár piti Isänmaallisen kansanrintaman kokouksessa kuuluisan liittolaispuheensa. Siinä hän tarkkaan ottaen julisti, että se joka ei ole Unkarin kansantasavaltaa vastaan, on sen puolella; joka ei ole MSZMP:tä vastaan, on sen puolella; ja joka ei ole kansanrintamaa vastaan, on sen puolella (Kádár 1986, sit. A Magyar Szocialista... 1993–1994, I. 18). Viittaamalla Matteuksen evankeliumiin Kádár käänsi näin rákosilaisten teesin nykytilanteeseen sopivaksi ja neutraalisuus tulkittiin potentiaalisesti liittolaisuudeksi. Kului vielä yksitoista vuotta, kunnes Kádár oli valmis tulemaan sen verran vastaan, että vuonna 1956 kysymys oli kansallisesta tragediasta, jonka tieteellinen nimi oli määritelty vastavallankumoukseksi (esim. Shawcross 1974).

Menneisyyspolitiikkaa puoluejohto harjoitti muun muassa asettamalla komitean tutkimaan Rákosin kauden terroria. Elokuussa 1962 rehabilitoitiin 190 henkilöä ja Rákosi, Gerő sekä 23 muuta erotettiin puolueesta. Kansainvälinen tausta oli päätökselle siinä mielessä suotuisa, että Neuvostoliiton 22. puoluekokouksessa Stalinin kauden arvostelu oli jatkunut ja Bulgarian Tshervenkov tämän jälkeen erotettu puolueesta (Horváth 1992, 193–194; vrt. myös Lomax 1985, 110–112).

George Schöpflin luonnehti Kádárin kauden taktiikkaa yhteiskunnan depolitisoinniksi ja pitämiseksi säyseänä taloudellisilla tunnustuksilla (1991, 60). Tällöin *gulaššikommunismissa* puoluevaltio – eräänlaisen Platonin valtioruumiin pää – hoiti asioita ja kansalaisten – vatsan – asema kuului privaattiin. Tuloksena oli tiettyjen kompromissien hyväksyminen – ainakin näennäinen sellainen –, mikä myöhemmin voidaan tulkita niin järjestelmän puolelle kuin sitä vastaankin asettumiseksi, opportunistiseksi tai tilanteeseen mukautumiseksi ja sen hyväksymiseksi.

Attila Ághin (1991) tulkinnassa massat hyväksyivät Kádárin tarjouksen eli lainausmerkkeihin asetetun yhteiskuntasopimuksen, eikä Puolasta tuttuja konflikteja syntynyt. Viimeistä vuosikymmentä Ágh kutsuu kriisijohtamisen kriisiksi: mitä enemmän kriisi haluttiin ratkaista sitä suurempi kriisi luotiin, kun puolue ei ollut valmis poliittisiin reformeihin (Ágh 1991, 16; vrt. myös Szabó 1991).

Poliittista kulttuuria Unkarissa tutkinut Iván Völgyes (1987) kirjoitti erityisistä poliittisista sukupolvista, joiden kokemukseen samaitutaan varsin aikaisessa vaiheessa, erityisesti 13-20-vuotiaana. Poliitistien sukupolvien ”*world views, values or political culture were formed by such catalysmic event(s) that it (they) left a permanent mark on the individual*”. Avainasemassa Völgyes piti syntymävuosia 1926–1940, joihin mahtui myös vuoden 1956 kokemus: ajatus paremmasta, pelko poliisivaltiosta ja huomio paremman jäämisestä vain ideaaliksi (Völgyes 1987, 191–197). Völgyesin tulkinnan mukaan vuoden 1950 jälkeen syntyneillä ei ole enää katalyyttisiä muistoja – toisin sanoen alle 40-vuotiaat (1980-luvun lopussa) olivat jo itse järjestelmässä kasvaneita. Noin vuoden 1945 jälkeen syntyneistä on käytetty myös ilmaisuja suuri tai *beat*-sukupolvi (esim. Szalai 1990, 74).

Yksilön ylittäviä kokemuksia unkarilaisessa kokemustilassa olivatkin esimerkiksi vuoteen 1956 liittynyt optimismi ja pettymys, edellisessä luvussa mainitut ankarat rangaistukset, katoamiset tai rangaistujen työnsaantivaikeudet. Myös 1960-luvulla tapahtunut olojen liberaalisoituminen kuuluu tähän, vaikka se ei estä silti jotakuta pitämästä ensisijaisena kokemustilana Kádárin kauden alkuvaihetta tai sitä edeltänyttä aikaa vielä 1980-luvun jälkipuoliskollakaan.

Vuosien 1957–1960 välillä noin 22 000 sai jonkinlaisen tuomion, 13 000 joutui internoitavaksi ja noin 35 000 kuulusteltiin (Az 1956-os... 1991, 130). Emigranttistorioitsija Péter Gosztonyin mukaan määrä on suurempi kuin vuosien 1848 ja 1919 jälkeen (1989, 206). Vertailukohteena esimerkiksi vuonna 1918 Suomessa hävinneisiin kohdistuneen terrorin uhreina menehtyi 8 380, mutta luku saattaa olla suurempikin (Kekkonen 1991, 43). Lisäksi Suomessa tulivat leirikuolemat, ja eripituisiin vankeusrangaistuksiin tuomittiin yli 60 000 (Jussila–Hentilä–Nevakivi 1995, 107).

Ihmisoikeuksia myöhäisen Kádárin kauden osalta käsitellyt Geneven *The Human Rights Committee* hyväksyi esimerkiksi heinäkuussa 1986 ”huolellisen tarkastelun jälkeen” Unkarin hallituksen raportin, joka koski poliittisia ja kansalaisyhteisöoikeuksia 1980–1985. Samaan aikaan *Amnesty International* huomautti vuosiraportissaan langetetusta vankeustuomiosta asepalveluksen vastustamisesta ja vahvistamattomasta noin 50 ihmistä koskeneesta valtionvastaisesta yllyttämisestä. Kaksi ihmistä oli myös teloitettu tuomittuina murhasta (Felkay

1989, 273). Kuolemantuomio pysyi käytössä koko Kádárin kauden ajan. Viimeinen tuomio uutisoitiin 22.2.1989, jolloin puoluelehti kertoi pienen tytön surmasta langetetusta tuomiosta.

Toisaalta poliittista kulttuuria dominoi ajatus politiikan kyynisyydestä ja toisaalta vahva käsitys Unkarista historiallisena valtiona, jolla oli suuri menneisyys ja arvokas kulttuuri. Kommunistinen johto hyväksyttiin niin kauan, kuin se ei aiheuttaisi ristiriitaa kansalaisten tunteman kansallisen ylpeyden kanssa (Toma-Völgyes 1977, 151–152.). Tällaisenaan ajatus diktatuurista rajoitettuine vapauksineen näyttää toimineen suunnilleen 1970-luvun loppuun tai seuraavan vuosikymmenen ensimmäisiin vuosiin.

3.6.1. Muistopolitiikka Kádárin aikana

Kádárin aikana monet menneen poliittiset symbolit nostettiin uudelleen näkyvästi esille: Perinteistä lippua ryhdyttiin käyttämään ilman keskiosaa koristavaa kommunistihallinnon vaakunaa. Puolustusvoimat luopuivat neuvostotyyppisistä univormuistaan ja siirtyivät malleihin, jotka olivat olleet käytössä sotien välisenä aikana. USA:han vuonna 1945 joutunut Pyhän Tapanin kruunu palautettiin 1970-luvun lopussa, legendan mukaan valta ja kruunu seurasivat toisiaan, ja siksi myös vuosina 1849 ja 1945 kruunun haltijat olivat kaihaneet tappion häämöittäessä sen maahan. George Schöpflin (1979) saikin aiheen huomauttaa Kádárin järjestelmän ”mystisellä tavalla muistuttaneen” Horthyn aikaa.

Ajattomampi ja itse kommunismin ylittävä traditiolla legitimointi näkyy myös tarkasteltaessa Budapestin kadunnimipolitiikkaa (1987). Kun tavallisesti huomio kiinnittyy ”vieraisiin” eli tässä tapauksessa lähinnä Venäjään tai Neuvostoliittoon liittyviin nimiin, niin vähemmälle huomiolle on jäänyt yleensä varsinaiseen ”unkarilaiseen” traditioon vetoaminen. Kun huomioon otetaan vain nimi ja kaupunginosa (eli sama katu voi jatkua kaupunginosasta toiseen), niin vuoden 1848 johtaja Lajos Kossuthille on nimetty peräti 18 katu, aukiota, kylä- aukiota, -tietä tai lomarantaa yhteensä kymmenen kaupunginosan alueella. Runoilija Petöfilläkin on 12 kaupunginosassa 17 katu tai aukiota – yhteensä Budapestissa on 22 kaupunginosaa.

Runoilija Mihály Vörösmartyllä on katu, tie tai aukio 14 kaupunginosassa. Kolmentoista kaupunginosan alueelta löytyivät myös 1400-luvun sotapäällikkö Hunyadi johdannaisineen, kreivi Ferenc Rákóczi ja suurimmaksi unkarilaiseksi luonnehdittu kreivi István Széchenyi, 12 kaupunginosassa olivat edustettuina Zrínyin aatelisperhe erilaisine johdannaisineen, kirjailija Mór Jókai, talonpoikaisjohtaja György Dózsa ja runoilija Attila József. Varsinaisista kommunistimarttyyreistä vain Endre Ságvári oli kilpailukykyinen edellisten kanssa, sillä hänellä oli katu tai aukio 11 kaupunginosassa. Ensimmäisinä ulkomaalaisina tulivat yhdeksässä sijaitsevat Bem ja Marx, jolla oli 9 katu kahdeksassa kaupunginosassa (Budapest térkép, Kartográfiai vállalat Budapest 1987).

Vaikka kansallisten sankarten runsaus ei estänyt nimeämistä keskeisiä katuja Leninin, puna-armeijan tai Majakovskin mukaan, niin nimenomaan kansallisuuteen liittyvien historiallisten henkilöiden määrä oli myös Kádárin aikana silmiinpistävä. Myös vuonna 1957 ilmestyneissä valkoisissa kirjoissa nostettiin sankareita ja pääasiassa juuri puoluetalon valtauksessa menehtyneitä. Toisen ja kolmannen kirjan lopussa esiteltäville 51 marttyyrielle oli jokaiselle varattu tilaa valokuvan ja henkilötietojen kera. Kevään 1957 aikana puoluelehti kertoi myös useaan otteeseen järjestetyistä hautajaisista edellisen syksyn vastavallankumouksessa kaatuneille.

Vuonna 1958 *Kerepesin* hautausmaalle alettiin rakentaa erillistä työväenliikkeen pantheonina, josta valmistuttuaan tuli silmämääräisesti suurempi kuin esimerkiksi Itä-Berliinin vastaavasta. Kuten aiemmin muitakin suurmiehiä, niin nyt myös veteraaneja ja marttyyrejä haudattiin ja haudattiin uudelleen hautausmaalle, joka sekin oli avattu juuri vuonna 1848. Omissa mausoleumeissaan lepäsivät niin vuoden 1848 pääministeri Lajos Batthyány, Lajos Kossuth kuin 1867 sovinnon pääarkkitehti Ferenc Deákin.

Tarkemman tarkastelun perusteella joistakin hautakivistä saattaa lukea, että vainajat olivat kaatuneet vastavallankumouksen uhreina. Silti hautausmaalla lepäsi taaempiana myös nimettömiä uhreja, joiden kivi sisälsi vain vuosiluvun 1956. Kun jälkimmäiset haudat nyttemmin on kunnostettu, kiviteksteissä on viittauksia kaatumisesta vallankumouksen tai vallankumouksen ja vapaussodan puolesta.

Unkarilaissyntyinen John Lukacs kirjoitti vuonna 1988, ettei edes kymmenen englannin sanaa riitä kuvaamaa unkarilaista ilmaisua *te-*

metni tudunk. Siinä *temetni* viittaa hautaamiseen ja *tudunk* me-muodossa tietämiseen, osaamiseen, tuntemiseen, pystymiseen jne. Lukacsin mukaan kuolleiden muistopäivä 1.11. on Unkarissa ehkä vakavampi kuin muualla, ja kaikki uusimman historian tragediat ajoittuivat myös syksyyn (Lukacs 1991, 19). Teatterimetaforaa tragedia onkin usein käytetty juuri Unkarin yhteydessä.

Puoluetalon valtauksessa menehtyneille puolustajille pystytettiin muistomerkki Tasavallan aukiolle vuonna 1960. Imre Mező, Sándor Sziklai sekä János Asztalos saivat myös kukin oman nimikkokatunsa Budapestiin. Lisäksi kunniamerkkien joukossa oli huhtikuussa 1957 perustettu mitali työväen ja talonpoikien vallan puolesta, millä palkittiin kaikkein uskollisimpia kuten kádáristien puolelle jo vuoden 1956 loppuun mennessä siirtyneitä tai sankarikuolleita.

Yleisesti ottaen kommunisteille puoluetalon valtaus merkitsi hyökkäystä puoluetta, kommunismin symbolia vastaan. Argumenttina se oli vahva ellei vahvin kádáрилаisten peruste tapahtuneelle väliintulolle, ja se oli myös tärkein todiste varsinaisen valkoisen terrorin alkamisesta. Molnárille (1967) aukio oli ensimmäinen avoin hyökkäys puolueen fyysiseksi likvidoimiseksi, ja Hollósille sekä Lajtaille (1986) se merkitsi yhden olennaisen poliittisen keskuksen tyhjäksi tekemistä ja hävittämistä.

Käsitys, että puoluetta pitää puolustaa, säilyi myös koko Kádárin kauden ajan. Seppeltenlaskusta *Köztársaság térillä* ja *Kerepesillä* tuli osa vuosittaisia kommunistisia 4.11. rituaaleja, jotka myös uutisoitiin säännönmukaisesti. Esimerkiksi viisi- ja kymmenvuotismerkkivuosina seppelten lasku kuului puoluelehdessä järjestelmällisesti sisäisille. Vähitellen vallanpitäjä vakuuttui tekojensa oikeutuksesta yhä enemmän, ja neljännesvuosisadan täytyessä seppelöinti oli jo etusivun arvoinen. Viisi vuotta myöhemmin kerrottiin jo pääuutisena Szolnokissa järjestetystä juhlaistunnosta, sillä hallituksen perustamisesta oli kulunut 30 vuotta.

Neljännesvuosisadan kuluttua alkoivat myös erilaiset sarjat: Syyslokakuussa 1981 puoluelehdessä ilmestyi viikonloppunumeroihin ajoitettu ja 13 osaa sisältänyt toimittajien sarja ”Tämä tapahtui, vastavallankumouksen 13 päivää”. Viisi vuotta myöhemmin julkaistiin useita kertoja sarjaa ”Tosiasiat vastaavat”.

Television puolella päivää 23.10. ei nostettu erikseen vaan vakavampaa ohjelmaa sijoitettiin loka-marraskuun taitteeseen, johon puo-

luetalon valtaus myös ajoittui. Vuonna 1986 lokakuun puolivälistä marraskuun jälkipuoliskolle ajoittui viikkosarja ”Kanssamme elävä historia”, jonka kantavia voimia olivat työssä aiemmin esillä olleet János Berecz, János Molnár ja Ervin Hollós. Paitsi että he olivat julkaisujensa perusteella suurimmat viralliset auktoriteetit Kádárin Unkarissa, niin heissä kiteytyi näin myös poliittinen ja tiedonvälityksellinen valta.

Vuotta 1966 lukuunottamatta János Kádária ei nähty Tasavallan aukion ja *Kerepesin* muistotilaisuuksissa viisi- tai kymmenvuotispäivinä. Paitsi että juuri vuonna 1966 muistettiin laajasti jo 6.10. Aradin marttyyreitä, niin päivän muistutettiin olleen saman, jolloin kommunistien johdolla oli vastustettu sotaa 1941 ja partisaanien räjäyttäneen Gömbösin patsaan kolme vuotta myöhemmin. Myös juuri tuona vuonna lokakuun 23. päivän lehdessä kerrottiin juhlitusta Espanjan kansainvälisten prikaatien 30-vuotispäivästä.

Yleensä Unkarin vastavallankumous (4.11.) jäi kuitenkin kolme päivää myöhemmin vietetyn lokakuun vallankumouksen varjoon. Puoluelehden etusivun vasenta laitaa ja unkarilaista kokemustilaa hallitsivat kuvat Moskovan erilaisista fallossymboleista sekä junan ikkunasta vilkuttava János Kádár. Vapaapäiväksi lokakuun vallankumouksen vuosipäivä tuli vuonna 1960, ja eräs Budapestin keskeinen aukio kantoi myös tämän historiallisen päivän nimeä.

Vapautuksen vuosipäivä 4.4. kirjattiin lakiin sekä 15. että 20. merkkivuonna. Vapautuksen päivään ajoitettiin myös ensimmäinen armahdus vuonna 1959 ja samana vuonna ikuistettiin myös vuoden 1919 neuvostotasavallan muisto. Lakikirja alkoikin muistuttaa historiasteesta, johon oli jo Itävalta-Unkarissa kirjattu Deákin ja Andrásyn muistot kuin myöhemmin Horthyn hallinnon kymmenvuotiskauden kunniaksi nimetyt sillat ja sairaalatkin. Kysymyksessä oli voimakas ja myös jo kommunismin ylittävä halu pitää menneisyyttä esillä, vaikka valikoidenkin. Tämä kulminoitui erilaisiin konkreettisiin symboleihin, jotka olivat vallan jatkuvasti aistittava kohde.

Jo aiemmin on todettu, että 1960-luvun puolivälissä vallankumous saatettiin määritellä erilaisten historian lakien avulla. Nyt olen-naista on kuitenkin se, että tämä määritelmä löytyi jo alkuluvuissa esitellyn sanakirjan toisesta painoksesta, joka ajoittui juuri vuodelle 1966. Siinä vallankumouksen ja kapinan käsitteet oli jostakin syystä katsottu tarpeelliseksi muuttaa painokseen, jonka ilmestyminen ajoit-

tui samaan vuoteen, jolloin kansannoususta oli kulunut kymmenen vuotta.

Uudessa sanakirjassa poliittinen vallankumous oli jäänyt esimerkkien ulkopuolelle. Vallankumousta kuvaavia sanoja oli myös vähennetty: kukistua (*elbukik*), voittaa (*felülkerekedik*) ja lyödä (*kiüt*) olivat poissa. Vielä vanhassa ollut määritelmä vieraasta sorrosta, miehityksestä sekä koko kansan osallistumisesta oli muutettu kehitysjaksoksi ja valtaan oikeutetun yhteiskuntaluokan taisteluksi. Kun vuonna 1960 vallankumous vielä oli vierasta sortoa ja miehitystä vastaan koko kansan vapauden puolesta kamppailema aseellinen nousu, niin kuusi vuotta myöhemmin termi on jo aiemmin mainittu valtaan kykenevä ja siihen ”oikeutettu” (*uralomra hivatott*) yhteiskuntaluokka (Értsz. 1966). Kysymys oli siis yhteiskuntaluokasta, jolla koettiin olevan historiallinen tehtävä ja jolla siten legitimoitiin myös omaa asemaa.

Merkitys liittyi nyt myös kansallisvaltion luomiseen ja erityisesti ulkoista sortoa vastaan taisteltuun (vapaus)sotaan, joista esimerkeiksi annettiin siirtomaavallankumous ja Unkarin vuosi 1848. Nykyisyyden tarpeet olivat läsnä myös siten, että aiemman Bolivian vallankumousesimerkin tilalle on haettu kotoisampi talonpoikaisjohtaja György Dózsa ja vuosi 1514.

Aiemman kansainvälisyyden sijaan vakuuteltiin kansallisuudella ja historialla. Lineaarisen aikakäsityksen ja historiallisen determinismin käsitteen avulla mahdollista analogiaa vuoteen 1956 saatettiin myös häivyttää tehokkaasti. Sen sijaan varsinaista vanhaa kansallispäivää tai Aradin kenraaleja pidettiin Kádárin aikana yleisesti esillä, sillä muistamiseen kuuluivat seppeltenlaskut ja Isänmaallisen kansanrintaman puheet. Teema oli esillä myös kouluissa.

Myös kapinan käsitettä oli katsottu parhaaksi täsmentää ajan tasalle. Vielä vuonna 1960 kapina oli hallitsevan vallan, järjestelmän vastainen (aseellinen) liike, hyökkäys (*lázadás*). Kuusi vuotta myöhemmin kapina ei enää suuntautunutkaan hallitsevaa vaan sortavaa valtaa vastaan. Hallitsevan paikalla oli nyt sortava ja liikettä kuvattiin aseellisen asemasta sanoilla joukkoluonteinen, taisteleva liike, aseellinen hyökkäys (*ibid.*).

3.6.2. Nonkonformistit ja muistaminen

Vuonna 1984 puhuttiin jo useista nonkonformistisista ryhmittymistä, joista yksi oli vuoden 1956 joukko (vrt. Gorlice 1986). Tällöin nonkonformismin voi ymmärtää tarkoittavan jokaisessa yhteiskunnassa ilmenevää kriittisyyttä ja negatiivista suhtautumista virallisia arvoja vastaan. Kádárin aikana tämä näkyi niin taloudellisena, poliittisena, kulttuurisena, sosiaalisena kuin uskonnollisenakin nonkonformismina. Saksan liittotasavallassa 1970-luvulla yleistynyt käsite toisinajattelija on liian suppea, ja oppositio kuvaa vasta post-kádáрилаista kehitystä (Bangó 1991, 191–194).

Jossakin määrin päinvastaista kantaa edustaa Ervin Csizmadia (1995), jonka teoksessa Demokraattisen opposition (1968–1988) juuret löytyvätkin jo vuonna 1964 orastamaan alkaneesta yhteiskuntakriitistä. Rajavuosi 1968 selittyy siten, että Ágnes Heller ja neljä muuta marxistia arvioivat Tšekkoslovakian väliintulon merkitsevän vakavaa vaaraa sosialismin kehittymiselle ja marxismin alkaneelle uudistamiselle (A Magyar Demokratikus... 1995, 13). Vaikka kysymys olisikin juurista, Hellerin kriitistä oli vielä pitkä matka siihen, että *samizdat*-julkaisu *Beszéln* ensimmäinen numero ilmestyi juuri samana päivänä, kun Puolaan julistettiin sotatila (vrt. *Magyar Hírlap*, jatkossa viitteissä MH, 15.3.89).

Vuoteen 1956 liittyvä nonkonformismi ilmeni vallankumouksen muiston vaalimisena. Poliittinen muisto on silloin, kun se voidaan käsitellä symboliksi, josta on olemassa merkitystä koskevia ristiriitoja (vrt. Edelman 1985; Pekonen 1991). Viatonkin yksityistilanne voi politisoitua tai voidaan aktiivisemmin politisoida, vaikka toimijoilla itsellään ei olisikaan tällaisia tarkoituksia – ennakko-oletus sellaisesta riittää (vrt. Edelman 1971). Vaikka kysymyksessä olisi esimerkiksi vain inhimillinen vainajia kohtaan osoitettu ele, valta näki sen symbolisena poliittisena demonstraationa. Tältä kannalta vainajien muistopäivä 1.11. sattui äärimmäisen hankalaan ja monia tulkintoja mahdollistavaan aikaan.

Menneisyydestä oli myös mahdollista löytää aikoja, jolloin poliittinen toiminta sanan ahtaassa merkityksessä ei ollut mahdollista (vrt. myös kirjailija György Konrádin käsitys antipolitiikasta). Kansanperinteessä tunnettiin vuoden 1848 kukistamisen jälkeen tarinoita ja merkkejä, jotka tulkittiin passiiviseksi vastarinnaksi. Lisäksi mielen-

osoitustarkoitukseen maaliskuun 15. päivää oli käytetty ensimmäisen kerran jo vuonna 1860 (vrt. Szabad 1977, 48–78). Kun mielenosoituksia oli 15.3. satunnaisesti myös Kádárin aikana, voitaneen puhua myös eräänlaisesta härnäyskulttuurista, jään kokeilemisesta kepillä, missä politiikan avulla yritettiin toistaa historiaa tai olettaa, että ainakin vastustaja toimii siten.

Jotkut olivat myös 1970-luvulla asettaneet vallankumouksen muistoksi laittomasti kynttilöitä ikkunoille. Erilaiset älymystöryhmät kokosivat lännessä julkaistun vuoden 1956 ministeri István Bibón muistokirjan ja vuonna 1981 hänen haudallaan oli pidetty salaa muistotilaisuus (168 óra, 24.10.1989). Julkisesta toiminnasta saattoi kostua vaikeuksia, sillä esimerkiksi kansannoususta kuolemantuomion, joka sittemmin muutettiin vankeudeksi, saanut Imre Mécs menetti työpaikkansa 1983, kun hän puhui hautajaisissa Unkarista vallankumouksena. Kun Mécs 1.11.1986 halusi viedä kukkia ystäviensä haudalle, etsivät kysyivät papereita ja ilmoittivat ministeriön kieltäneen hautapaikstan 301 (*Magyar Nemzet*, jatkossa viitteissä MN, 25.2.1989).

Yleisen tyytymättömyyden ohella vuosi 1956 oli 1980-luvun puolivälissä se päämotiivi, joka yhdisti erilaisia ryhmittymiä aiempia neo-marxisteja myöten (Litván 1993). Ferenc Donáth keräsi vuonna 1985 demokraattisen opposition, ns. kansankirjailijat, reformisosiologit ja 1956 veteraanit yhteiseen Monorissa pidettyyn tapaamiseen. Kokous pidettiin 14.–16.6., joista jälkimmäinen – kuinka ollakaan – on juuri Imre Nagyin kuolinpäivä.

Samizdat-julkaisu *Beszélő*sä teema oli ollut esillä vuodesta 1983, jolloin Imre Nagyin teloituksesta tuli 25 vuotta. Tuolloin lehdessä vaadittiin muun muassa hautojen tunnistamista, armahdusta vuosien 1947–1963 välillä tuomituille sekä eläkkeitä, sillä vuoden 1975 laki ei oikeuttanut eläkettä niille, joiden työsuhde oli poikki yli viisi vuotta (Csizmadia 1995, 275). Neljä vuotta myöhemmin, 1987, teemalla oli jo selkeästi yleispoliittinen ulottuvuutensa: lehden erikoisnumerossa ”Yhteiskuntasopimus” Demokraattinen oppositio vaati rikkomaan kádárilaisen konsensuksen ja Kádária syrjään. Nyt vallankumous yhdistettiin suoraan päivänpolitiikkaan: sopimus ei ollut mahdollinen ilman vuoden 1956 tarkastelemista uudelleen (*Beszélő* 1987, 1–57).

Ensimmäinen vallankumousta käsitellyt konferenssi oli järjestetty joulukuussa 1986 Demokraattisen opposition aktivistin asunnossa. Yhteensä noin 80 osanottajan joukossa oli koko joukko Unkarin tulevia poliittisia johtajia: Árpád Göncz (presidentti), Lajos Für (ministeri), Gábor Demszky (pääkaupungin pormestari), Iván Pető (poliitikko) sekä useita tulevia kansanedustajia. Konferenssi järjestyi kommunistien maanalaisen kauden perinteiden mukaisesti, sillä edellisen kesän Monorin tapaamiseen oli toisena päivänä osallistunut myös ”sisäministeriön asuntovaunu” (Ötvenhatról... 1992, 9–11).

Mukana olivat myös puolueeseen kuuluvat historioitsijat Tibor Hajdu ja Miklós Lackó kuten myös puolueesta erotettu Rákosin aikainen pääministeri András Hegedüs. Vaikka sormituntumalta Demokraattinen oppositio -nimeä kantanut ryhmittymä oli vahvoilla, mukana olivat myös em. Lajos Für, Csaba Gy. Kiss ja Sándor Lezsák, jotka myöhemmin opittiin tuntemaan demokraattisen foorumin perustajina (ibid., Az 1956-os... 1991, 169).

Konferenssissa Ferenc Donáth ja vuonna 1956 Imre Nagyin lehdistöpäällikkönä toiminut Miklós Vásárhelyi luennoivat vallankumouksen esivaiheista vuosina 1953–1956. Jenő Széllin ja Imre Mécsin osuus käsitteli itse vallankumousta, ja Demokraattisen opposition János Kis puhui 1956–1957 seuranneesta restauraatiosta. Eriytyistä nimeämiskeskustelua ei käyty, vaan osanottajat puhuivat koko ajan vallankumouksesta. Termiä pidettiin jotenkin luonnollisena ja muistamista arvokkaana asiana.

Konferenssista ilmestyi pieni artikkeli italialaisessa *l’Unitassa*. Joko puoluejäsenten näkökulmasta tai marginalisoitumista välttääkseen – ja siten myös lisätäkseen eetosta laajasta valtion sisäisestä oppositiosta – tiedotetta ei annettu *Radio Free Europelle* vaan ulkomaisille vasemmistolehdistöille (Ötvenhatról... 1992, 10). Konferenssia varten laadittiin myös vallankumouksen kronologia ja bibliografia, jota tässä työssä on aiemmin käytetty Kádárin ajan historiankirjoituksen yhteydessä. Kronologia käsitti Stalinin kuolemasta alkavan kymmenvuotiskauden, joka päättyi yleiseen armahdukseen maaliskuussa 1963. Kirjan kolmannessa painoksessa (1990) teoksen kerrottiin ilmestyneen ensin *samizdatina*, jonka tekijöiksi merkittiin ”yksityispiireissä toimiva budapestiläinen työyhteisö”.

Yleisesti käytetty voimakas sana on *megtörlás*, joka tarkoittaa lähinnä kostoja, pakotetta (Papp–Jakab 1985). Ilmausta on käytetty esi-

merkiksi myös vuoden 1849 yhteydessä. Tässä työssä myöhemmin käsiteltävän Pozsgayn komitean raportissa (1989) mainittiin myös ”vapauttamista seuranneet kostot”, kun viitattiin toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Sanaan viittasi myös varakruununsyyttäjä, tohtori Albert Váry (1922), kun hän vähätteli neuvostotasavallan 1919 jälkiselvittelyä, jossa ”kosto ei voinut jäädä toteutumatta” (*a megtorlás nem maradhatott el*) (A vörös... 1993, 1–2).

Häviäjien näkökulmasta asioita salattiin, järjestelmä käytti valtaa tiedon avulla, eivätkä häviäjät kokeneet saavansa heille kuuluvaa arvostusta. Myös huomattava osa 1980-luvulla ilmestyneestä 216 *samizdat*-nimikkeestä käsitteli vuotta 1956. Historiankirjoituksessa häviäjien näkökulmaa ei ollut, ja esimerkiksi Pál Maléterin leski Judit Gyenes kertoi teloitus- ym. tietojen kulkevan suusta suuhun eräänlaisena kansanperinteenä (Tetemrehívás 1988, 51; vrt. myös Szabó 1991, 989; A Magyar Demokratikus... 1995, 492–499).

Menneisyyspolitiikan kannalta kyse oli inhimillisestä hyvinvoinnista ja sen edistämisestä, häviäjien kunniaista kuin myös eläkevaatimuksina konkreettisesta rahanjaosta. Odotushorisontti alkoi 1980-luvulla suuntautua jo Kádárin jälkeiseen aikaan. Esimerkiksi vuonna 1986 haastattelukirjan Yhden miehen Unkari kirjoittanut Juha Vakuri arvioi, että Kádárin jälkeen seuraa ”vedenpaisumus”.